

Василь Стефаник.

МОЄ СЛОВО.

ОПОВІДАНЯ.

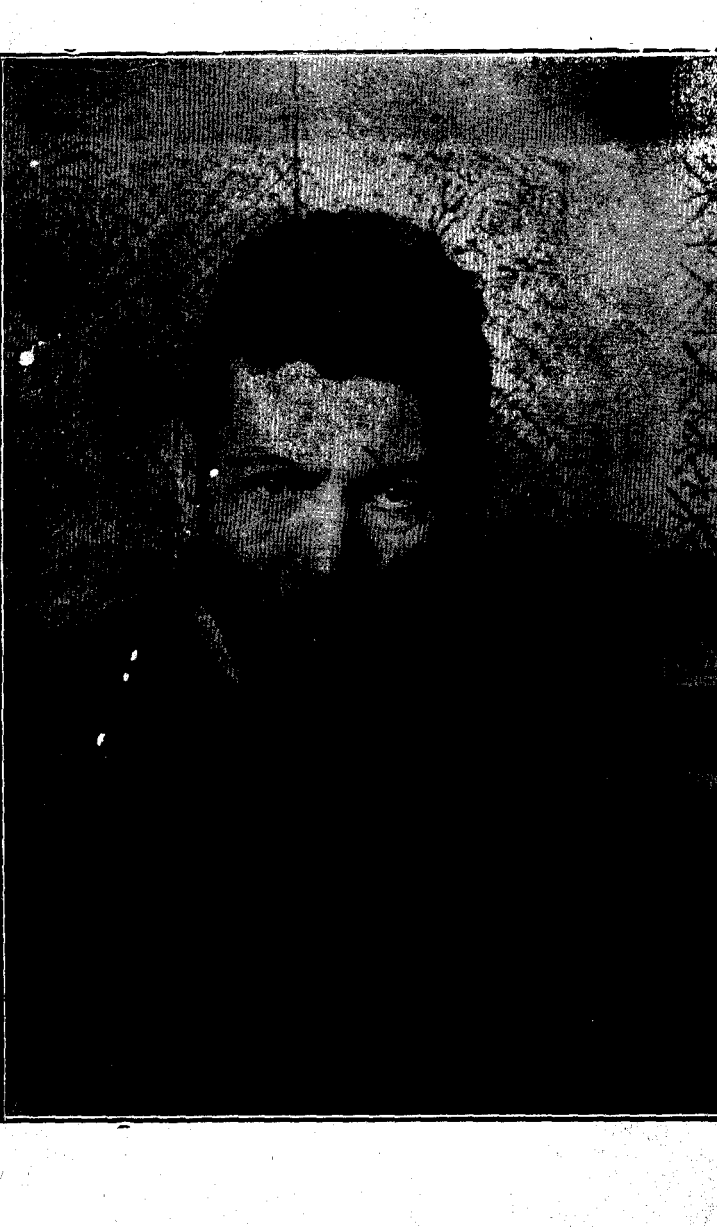
В. Свистунок

ЛЬВІВ, 1905.

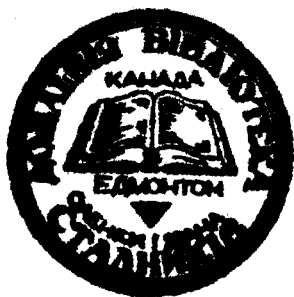
НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО - РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під керівництвом К. Беднарського.

ДІТИ.

Доклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку тай гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гоний за голосно.

— Най я трошки спочину супокоем, бо лиш дома вкажу си тай зараз дідови роботу найдут. Таки невістка, коби здорова, круть, верть тай зараз запіворит: Та бо ви не сидіт..

— А то Господь, шо над нами, видит, шо я лиш ногами перебираю. А руки, аді, як згребло, а вжем місіць не голений, а до церькови вжем дорогу забув. У чім піду, коли все з плечий забрали?

По межи, по межи тай дідів голос цілим полем вандрував тай всі обертали ся в сторону за дідом. А він скаржив ся, не переставав.

— Ой, сьогодні такі діти. Але мене ще богу-дъикувати, з памньити не вікинуло, я ще знаю, яку бесіду у нотаря мали-м. Сухенький був панок, з борідков тай він так роз'езував синови. Дідови, каже, допоки его живота, то має ему бути его постіль, він має спати, він має вілежувати си,

аби і до схід сонця. А вже як, каже, его на лаву покладете та землев припорнасте, то ти тогди з лави на дідову постіль перебирай си. А бабі, каже, має бути бабина пічь, вона най си вігріває, най си Богу молит, а як вже і обмиете тай руки на вхрест складете та тогди най невістка вже лізе на пічь, бо вона її.

Осінний вітер грав ся сивим волосем дідовим.

— Але коби нотарь дес вечером подивив си до хати. Син на постели, невістка на печи, а я з старов на земли, на солімці валємо си. А цеж по правді, а де Бог є? У цих людей вже нема Бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема Бога у молодих людей.

— Здихайте старі, бо вам шкода лижки страви. Молочко поїдають, сирец поїдають, а ми як щенста на них дивимо си. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають та так і я дав. А сегодни вони вповідають, шо ви старенькі, слабенькі тай їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогонув тай дід урвав бесіду.

— Тай поховають нас як псів, бігме, чобота на ногу не покладут...

Громада бузьків спала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудив ся. В теплі краї збирали ся відлітати,

— Ого, вже осінь. Отак, отак тай різдво не забавит си...

— Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш шо не говорить. Ёму зле, и воно собі шукає ліпшого. В зимі нема жеби тай студінь. А воно знає наперед. Не так як чоловік, шо мус свої три дни на місци коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі тай пустив ся до дому. Ще кілька разів обертав ся за бузьками. Тай станув.

— Ба, хто би мені, добрий, сказав, чи я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернут си? Відай вже котрес із нас бриздне, відай уже бузьків не будемо видіти...

СИНЯ КНИЖЕЧКА.

Отой Антін, що онде паний викрикує на толоці, був все якнись нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, тай здохне, купить свиню, тай решетину дістане. За кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею і два хлопці, тай Антін як не той став. Пив, а пив, а пив; пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову тай має йти десь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам паний тай рахує, аби село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

„Продав тай áвус! Не мое тай решта! Не мо-о-є! Ей, коби дід мій та підвів си із гроба! Моспане, штири воли як слимузи, двацять штири морги поля, хати на ціле село! Все мав. А онука, аді!“

Показував селови синю книжечку.

„Ой, пю та ще буду. За своє пю, ніхто до того рихту не має. А він мині каже: мой, ґрунт прісцев єс! Печетку прибиває тай картає! Е, я ще не таких вітів видів“.

„Аби тобі так умирати легко, як мині гезди легко!“

„Йду я з хати, гет цалком вже віхожу тай поцулував сми поріг тай іду. Не моє тай решта! Бий як пса від чужої хати! Можна — проши. Було моє, а тепер чуже. Віхожу на двір, а лїс шумит, словами говорит: верни си, Антоне, до хати, верни си, мой!“

Антін бє ся обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

„Знаєте, туск такий прішов, шо раз туск! Вхожу назад до хати. Посидїв, посидїв, тай віхожу — не моє, шо маю казати, коли не моє...“

„Аби так моїм ворогам конати, як минї було із свої хати віступати!“

„Віхожу я на двір тай нї, таки обмарило. Дзелений мох на хатї, траба би її пошивати. Камінь вода — не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, тай розпук би си із жьилью!“

Антін по сїм слові гатить руками у землю, як у камінь.

„Сїв я на приспу. Ще небїжка мастила, а я глину тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А менї жьиль, не жьиль, нї! Але такн гину... Сижу я та реву, так реву, якби з нї хто паси дер. Люди ззирают си на покаяніє“.

„Адї, отам коло ворїт та піп проці казав. Увес мир плакав. Порьидна, каже, жона була, працювата...“

„Перевертайте си в гробї, небожьита, бо-м лайдак. Пропив ем усе шо до нитки. І полотно пропив. Чуеш, Марїє, тай ти, Васильку, тай ти, Юрчику, тепер дьидя ме у рантухових сорочках ходити та Жидам води доносювати...“

Антін тепер показує на вітову хату.

„Але вітиха — добра жінка. Вінесла ми хлїб на дорогу, аби віт не видїв. Най пан Бог твоїм дітем годит, де си поступют. Най вам Бог усім дає ліпше як минї...“

„На яквій гадунок я маю на чужі приспі сидіти? Іду. Лиш поступив єм си, а вікна в плачъ. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просїкают. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала“.

„Обтер єм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, тай віступив єм цалком“.

„Ой, легко, як камя гризти. Темний сьвіт навперед мене...“

Антін обводить рукою довкола себе.

„Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми нацю си, з ними пустю. Най знают, як із села-м віходив.“

„Адї, в пазусї маю сину книжечку. Оце моя хата і мое поле і мої городи. Іду собі з нев на край сьвіта! Книжечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах і по Жидах і по всьйкі вірі!“

ЗАСІДАНО.

Радні поволи стягали ся до канцелярії. Кождий, заки входив до хати, висікав ся у сінях, обтиравав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кождий ішов межи люди. „Славайсу — На віки слава“ тай сїдав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з половина, старші сидїли ближше до стола, а молодші трохи подальше. В кутї коло печи стояли сінники один на другім, а коло них чорна бляшана банька. То був шпиталь. То як раз або два рази до року написав лікарь письмо до громади, що того а того дня буде в селї, то вїйт кликав до себе поліціяна Тому :

— Вже, небоже, мусиш завтра прихарити канцелярію, бо адї, прийшло письмо, що докторь привїде. Обшуруєш трохи підлогу, посилиєш піском, розкладеш сінники по підлозі, понакриваєш їх лентухами, поналиваєш тої смердячої води з баньки по кутах — тай очи заткаємо. Є припіє, що шпиталь має бути на холеру тай мус бути!

Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь. А як радні потім сходили ся на раду, то всі пчихали і казали: „Але бо паскудно смердит!“ Ті, що були у війську, говорили, що певно лікарь робив „реперацию“

і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дайно то вже добре мав ся. Він все дрімав на раді. То як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло мнѣгкий на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спит. Треба дохтореви сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

Павло не боронив ся, лишень глядів перестрашеними очима на радних, а лице його ставало ще чорнійше, як було. Його поміркували в раді „намість дурного“ — тай всі з нього сьміяли ся.

Тепер радні сиділи на лаві тай балакали — поволи, дїнво. Кождий сидів, як йому було ліпше і як навик. Іван Плавюк, що сидів коло самого стола і був найстарший, схилив ся на черево, склав руки як до молитви, всунув їх межі колїна тай плював, покурюючи люльку. Долоні, ніс і колїна сусїдували з собою. Отак він сидів та вповідав за ярмарок.

— Дайте ми покій з такими ярмарками, як теперішні! Жиди з панами цілий сьвіт займили. Хто продає — Жид, а хто купує — пан! А люде дес-не-дес, шо грубшу яку штуку продают. Тельитко, коровку — то ще, ще, але волів вже мало.

— Та бо тісно стало! А кождий собі гадав: куплю тельитко, прикохаю, дес трохи полови запарю, гарбузів кину тай, уважисте, шос приросте на обкидок. Тісні роки настали!

— Правда, шо тісні. Дес давно то, бувало, ксьондзи гїйкали на нарід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите нарід і не пе і не гайнує, а грейціря рівно не видит. Гет нарід припер си, а на великдень таки рідко котрий солонину має. Так тьжко, вам кажу, як з каміня за той грейцір!

— Всео перевексльювало си. Таже давно і сеї худоби не було видко. Тепер худоба сама періста — тиролска, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давний газда, а по жінці взьвем такі білі воли як сніг, а роги мали такі, шо в ворота не влізали си. То, бувало, так бігли як коні. А як їхавем до міста, том дзумбелав. Казали, шо то була венгерска худоба, як ніби за цу кажут, шо тиролска. Тай тогди була тана худоба, де-де-де-е!

— Тано продавало си тай тано куповало си, але лїпше було. Адї, таже то не лиш худоба инакша настала, а свинї-ж давно такі були? Були, видите, усїякої масти і шерсть по них довга і драганисті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі. То як ставеш на свинцкі торговици, то так ними усїяно, як білим цвітом. Лиш Мадзурі помежи них з черевами похожают.

— То є відай усякий гатунок. А ніби люди всі однакі? Якос бувем у Коломні тай дивлю ся — йде якес таке як дїдько, Господи ні прости! Чорне лице гет цалком і руки. Гадаю собі: та цес аби де став у ночи на мостї, тай би кождому треба воду освітити. Та бо бігме! Якис Жидок казав, шо то такі люде є під сонцем.

— Та вже певне, шо є усякий гатунок. Мій Василь як був у Вігни при ваську, та казав, шо видїв такі свинї, шо анї вух, анї рийки, анї ніг не видко, лиш таки толуб.

— Є всеого на сьвітї, а біди найбільше...

Бесїда станула, бо вїйт надїйшов.

— Та шо май чувати в місті, віте?

— Коби гроші, то в місті би добре. Вижу, пани лиш зайдут на ресторацію тай пют та поїдают шо найлїпше і гроші мают. Коби хоть на тиждень перекинути си в пана! — говорив вїйт.

— Як у якого пана. Бо в такі, що на соломі сплют, а зубами обіскают си. Зверьхи камазелька, а сорочки нема. Лиш притулит на груди трошки полотенца тай убрав си! А не один такий голоден, шоби макух їв, — казав Проць, що давно у дворі служив.

— Та ще бувем у секретаря ізза тої толоки. Шос він мині там белендів тай каже, що коби, каже, у вашім селі менше люде тих казетів на пошті спроважували. То, каже, ошуканство. Мужиків, каже, в шос дуже багато. То як лиш двацїта пайка дасть по левови за казету, тай си зробля тисїчі тисїченні гроший за дурно, за пу-сто. Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустит, замастит, загладит, а мужики дурні, каже, читают та аж облизуют си, що панцке поле на люди перейде.

А ви певне стояли та потакували? — питав молодий радний Петро Антонів.

— Ні, бравем си з ним за-барки за якогос там латюгу, що туманит людий! Добре ксьондз із Грушевої казав, що нарід дає си на підмову всяким криміналникам, а потім каже, прийде шо до чого, а вони ізнирли, а дурний нарід сидит по арештах. А тож мало попосочили та покалїчили?! Я лиш не люблю, як мині хто під ніс підкидає. Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби пхаю си у вібір? Вібираєте кого хочете, а я стою на боцї.

— Ви би си пхали, але ми кличимо: ацю! Ви би ще й дітем ковбаси принесли до дому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч, — закричав вїйт, — мовч, бо тьи скажу закувати, ти шмаркачу! Та дивїт си, газди, ци я з ним свинї пас?

— Ви мині носа не обтерали, а на мою бєсїду можете так потакувати як секретарєви.

Сварка починала вже ставати бійкою і старий Іван вмішав ся в діло.

— Ти, небоже Петре, не будь угурний, таже знаєш, що молодий мусит старшому змовчѣти. Один чоловік такий, що не боїт си нічо, а другий тай боїт си. Я сам, газди, все за громадov стоявем і стою, але, бігме, на ваш збір не пішовбих. Якос я з осени був у місті. Надibaє мене злісний тай каже: ходїт на збір та хоть на старість подивите си, як мужики до купи еднают си. Кажу я ему: бігме бих не пішов! Воно добре, що еднают си, бо як то приповідают, що громада великій чоловік, але я не піду. Я, кажу, зріс і посивів, а ще в криминалі години не сидїв. А тепер траба минї на старість нечести? Таже здає си ми, шоби кожда маленька дитина в селї показувала: адї, вуйко Іван та в арешті сидїли! Не піду, тай не піду! Мій Никола ходит, але я не піду.

Якось старий Іван сим та не тим тай улагодив сварку. Лиш гнів лишив ся однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чого ви нас поскликали? — питає ся Іван, аби сварка не обернула ся.

— Вже я вас не буду скликати, кобим добув свов тай плюю на уряд та най вам шмаркачі вітуют.

— Але, але, ви гадаєте, що віта не найдемо, ми би з села на цілу околицу вітів настарчили, — не дарував Петро.

— Та шос старший брат має на радї казати — говорив війт.

Старший брат церковний, Василь, почав говорити.

— От не знаю, ци то в четвер, ци в п'ятницю та прибїг до мене писарчин парубок. Ой, каже, вуйку, я видїв, як стара Романиха спід церькови дошку несла. Пішов я на другий день під церькову

тай якурат нема одної дошки. То ще з тих, що від дзвінниці лишили си. Воно правда, що то вже здрихавіли ті дошки, але як то зпід церькови рунтати? Тай, видите, така стара жінка тай киває того, що не до неї. Пішов я до ксьондза тай уповідаю, а ксьондз кажут, що мав ся на раду дати знати, бо, кажут, як то церькову обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно мое, але церьковне та траба его боронити — оскаржував Василь.

Всі радні мовчали, бо хто то надівав би ся, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за неї чутки, аби вона крала.

За хвилю увійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей тай почала борзо крізь плач говорити:

— Я, газдики, вкрала ту дошку, так-м украла, аби сте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити! Я сижу на печи тай замерзаю. Цілому селови шию та прьиду тай пальці ми деревіют. Очи ми вже скаправіли. Та ще кілька я зашию, аби душу погодурати — нема грейціря на топливце. Та я свому синові всю свою крішку дала, лиш собі одні кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивит си. Аби увійшов та: бісе ци чорте, що ти дієш!? Ні тай ні!

— Але зпід церькови красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі та пам'ятайте і на тот бік, аби сте що принесли. Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не замикати, ані бити, лишень дасте лева на церькову тай йдіт собі з Богом, а більше аби я не чув за ніяку крадіжку, — судив вїйт.

Романиха кинула ся як опарена.

— Ой, віточку, та я вмру та не буду лева мати! Де міні лева, де, де, де?!

— Мус! -- була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда, тай ще зпід церкви! Вже мали гадку сказати, аби потрошки давала, по шістці, по дві, як почав говорити Петро Антонів.

— Я би, люде, казав, аби таку бідну одову не карати. Церькова відай си не загіє одовиним левом. Дес то вповідають, шо давно церькви западали си і робило си на тім місци озеро безконешне. Як би таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церковну, тай відай би жадна церькова не стримала сліз одовиних. Це відай би було не по правді. Та замість аби церькова бабі дала, то ще ме від неї брати того студеного лева? Я якос був у баби за прьидивом. Вхожу, а в хаті студеніще, як у газдівскі стайни. На опецку горит каганець такий, як зеренце пшениці, тай кілько всего вогну у хаті. Баба сидит та мне пальці як деревні. Я би казав, газди, аби ви не казали її платити того лева.

Війт злісно поглянув на Петра. Радним як коли би камінь із серця спав. Всі одним голосом заговорили, що не треба бабиного лева. І старий Іван сказав: а най Бог сохранил! Ще казали прикликати сина бабиного і старий Іван взяв його картати.

— Мой, мой, таже вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Мой, таже вона тебе обпирала і облатувала і плакала, як ти до бранки йшов, а ти ї віхтика соломи не кинеш? Ей, коби я був вітом, я би тебе на остатне вогниво скував! — проказував Іван.

З МІСТА ЙДУЧИ.

Дерший :

— Лишень самого полотна зо пятьдесять звоїв по смерти лишило си. Такого богатиря пошукати. Хлїб стояв від десїть років немолочений — там були маєтки! А кілька сума?! Таже небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маєтки? Тай не знати, хто тими грїшми загрїв си? — Прийшла смерть тай мус усе покидати!

— Бувало прийдемо до него колїдувати. Віколїдуем шо віколїдуем, а він вїходить із хати тай: проше, братя, до хати, най вам файно подьвкую за кольвдку. Входимо до хати, пообсажує за стїв тай каже: приймати мете як в, бо як би я не одинокий, то жїнка би якос прилагодила, а так най жїнка з Богом спочиває на могилї, а ви вїбачьїте. Тай сам нас приймав. Бувало понакладає такі хлїби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така як долоня завгрубшки. Такої сегодни і в рїзничок не видко. Горівки вже кїлько було, щоби вужї мали доста. То, бувало, пемо та їмо,

а він просит як на весілю: пийте, братя, як не стане, то ще принесу, напийте си у старого! То пемо та колїдуємо старому:

...Будьже нам здоров, пане Максиме, в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Вип'юем тебе сьвистьм, здоровем, в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Чесний, великий, а в Бога вдьшнний, в неділю...

— То як вже віколїдуємо, а він пє порцію до нас тай слози обтирає. Як стара моя, каже, жила, то ви і її кольидку колїдували, а тепер нема кому заколїдувати тай старому сорочки віпрати. Я, каже, не знаю, у котрий кут головов ударити, де си притулити? То, знаєте, аж нам слози станут в очах, як він зачне за свою одинокість уповідати. Так ми сидїли нераз добрих три години у Максима. Бувало вже зберем си, а він не пускає. Є, каже, в мене і їсти і пити, як який казав: і хлїб і до хлїба — та ще забавте си, бо безпешно, як умру, то в ці хатї не мете напивати си. Лиш мене, каже, припорпают, а мій Тимофій все пустит — шо до цнтя. Я, каже, старий, аби брехати, а ви, молоді, мете жити та мете видїти. Тай, адї, так стало си, як небіщик віщував.

Другий:

— Якоє паламариха на сапаню вповідала, шо він, небіщик, не любив до коршми заходити. Лиш, каже, раз або два рази в рік вперїзував черес, клав у „злодїйку“ петку тай гайда до коршми! Правда, шо не любив ходити до коршми, але вже як пішов, то сороки й ворони пили — пив хто не хотїв! А дес по опівночи вертав си до дому вже добре горівчиний. То, каже, усі сусїди знали, шо він іде до дому. Стане, бувало, на воротях у себе тай кричат: на сироти, на бідні запишу, а єму не дам, шо довкола мізин-

ного палца обмотати! Тай ішов собі на приспу. Як був пеній, то ніколи не входив до хати, ци зима, ци літо — все на приспі спав. Тай уповідають, що якес нечисте присплювало си до него та мордувало на приспі. Стогне, стогне, як худобина, тай сфатит си з приспи та докола хати біжит, біжит, та кричит: рабівники, злодії, шо мою працу розтегаєте!? Тай, бачу, хапав дручок та обгонив ціле господарство, як пес від якихос злодіїв. Диви си, а він знов на приспі дримає. Ого, вже за мінуту тай верещит, аж крізь вуха промикає ся: паршъику, а тиж мой, шо корову із колешні виводиш?! Та я тобі амінь зроблю! Тай знов літає як несповна розуму потоці. То, казала паламариха, шо так цілу ніч божу ним носило та мордувало. Спит на приспі та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцтують, вже бють печытки, вже на бубень вікликають! Відай воно правда, шо він ще із за-молоду купив собі щезника. Він і до худоби знає, таже корови у него по дійниці молока давали.

Третій:

— Якос незабавки, як Максим умер, та в мене хлопець заслаб. Гадаю собі: таже траба якогос ліку шукати! Умре, бідний сьвіте, тай ховай не знати з чим тай у чім? Тай пішов-сми до нашої брехункв, до Касянихи. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеви тай, як то знаєте, пошта — сіла тай розповідає. Ходит по селі та все знає, шо де дїє си. Тай уповідає жінці, шо, каже, тижнем перед смертею та був у мене Максим. Слухаю і я. Ще відай, каже, і на день не займало си, як прийшов. Вчула я, шо хтос дверима рипнув тай сфатила си, кажу, певне дородів. Дивлю си, а то старий Максим. Ти, бабо, дес каже і небіщик, ще спиш, а то вже днина. Ей де, каже, днина! Сїв він на лаві тай такій обмінений сидит, шо аж. Ти, каже небіщик,

якас брехунка та дай мені розвезок на сон. Саме, каже, в опівночі приснило си мні, що дес я віхожу з хати на двір, а то сполудня така чорна хмара, що аж сина краями! Гадаю собі: ото зараз упалит град, бадю, бадю, піде хліб у нівець! Тай пішов ем до хати, виніс кочергу тай лопату тай склав навхрест. Та лиш я склав навхрест, дивлю си, а то знід вугла вода просікає си. Став я тай дивую си. Е, та бо то знід другого, знід третого, ба й знід усіх норі пустили! Дес я збояв си. Глигнув ем на тік, а там такі норі грают, як на сіножьбитах. Дес я побіг за рускалем, дес я спускаю ту воду в став, дес та вода снопи підмулює, колешні підмиває. Відкудаю дес снопи тай аж упрів ем — тай пробудив ем си. Ти якас, каже, брехунка, та розвежи мні це сон, що воно має бути з тими норами? Тай, каже Касияниха, що я ему сказала, то сказала, але він у тиждень тай умер. Тота відьма помогла таке Макенмови, як мому хлопцеві. Але кобих її лице уздрів, тай бих перевалив як суку! І гроші взяла і горівку пила, а хлопец до трьох день тай на лаві!

Перший:

— Знак тому, що був віщун, бо все сповнило си, як віщував. На его подвірю якурат можут тепер норі грати! Анї хліба в оденках, анї худоби, все Тимофій посипродував. Пішло маєство як за водою.

Другий:

— Коли бо, видите, за життя він не злюбив сина тай слова доброго ему не сказав, а син як дірвав си до маєтку тай таке понаплітував, що ніхто тому кінца не пайде. Банки, якіс векелі, Жиди і всьнка нужда. Пропадає на пни. Тай кобисте знали, що Тимофій і не це, лиш так му все з рук паде якас. Бог знає...

Третій:

— Але ци сте чули, яку Тимофій має па-тороч із жінков? Та, бачу, вже її добиває. Дес ще з осени зїхала комісія з банку до него тай каже: або гроші або пускаєм маєток на вікликанє. Звертів си, звертів си, тай до жіночої пайки. Дурна жінка бери та підпаши си у нотаруша та дай свій ґрунт продати. Ніби дістала якис тот вексіль, вповідают люде, але тепер і тот вексіль боками лізе.

Першій:

— Ой правда, шо дурна! Друга жінка, тай дїтий нема... Та най би чоловікови яка примха стала си тай шуруй, бабо, попід чужі плоти. Та-же діти від першої зараз би нагнали. Тай шукай, бабо, права не знати де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а тепер приходит речинец платити тай дотискают. Та тепер там у хаті таке покаяніє, шоби птаха не сіла на хату. Як дізнав си, шо вексіль вже у місті, та як прилетїв з міста, то й конї не розпрыгав, але влетїв до хати та до жінки.

— А вексіль де? — каже.

— Ой, я дала братови.

— То в тебе брат чоловік, ци я? — Та, бачу бив, бив, аж ребра поломив. Як учув, тай розум стратив.

— Клади, каже, голову на поріг, най рубаю: ти підеш сиру землю їсти, я на шибеницу, а ді-ти Жидам воду носити!

А вона, бачу, молила та просила.

— Ой, каже, чоловіче, коби я з тобов мала хоть одну дитину, а найже тобі шо стане си тай я піду попід чужі вугли кукати?

— Меш, каже, кукати, як глуха зазуля, заки тьн у гріб не зажену. — Тай льигли отак спати, він з краю, а вона від стїни. Шо години, бачу, вставав та бив. Кажут, шо болото зробив з жінки. А рано вона хотїла втечи, але ймив та привезив та мїсив обцасами, як у глину. Най Бог боронит від такого!

Третий :

— Здурів чоловік тай решта! Таже він рано відвезав її тай казав, аби файно вбрала си, бо підут на храм. Тай поволочив, кальвін, таку збиту на друго село. Але вповїдали люде, шо на храму вона скинула кіптарь, а сорочка кервавїська! Обступили її жінки та питали, шо то ї таке? А вона бідна в плач! Всї храмові іззирают си як на чудо. А Тимофій, бачу, встав ізза стола тай: жінко, каже, марш до дому! Та так вони похрамували. Як вертали до дому, то лиш одии Бог знає!

Перший :

— Гет люде падут у долину так, як би їх хто трутив у бульбону.

Другий :

— Таки небіщик Максим шос знав до себе. Адї, нори знорили і его маєство і невістці нори по плечах просїкают...

Третий :

— Таке знав, як і ми. А нїби так не пішли усї господарства? лиш Максимове? Адї, ваш тато ще мав їрунт і воли, а ви вже зарїбний чоловік.

Другий :

— Та мав, але де тому кра-ай! Де, де, де-е!

— От якос ми добили си до села. Рот ба сеї, ба тої — балу та балу, а ноги сараки йдут. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора!

Другий:

— А я до того паршивого Срулика, бодай
его шлях трафив. Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза.

ПІДПИС.

Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кождий зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько, лишень чути було млясканя губів, як газди мочили луфко в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, ня, а подиви си, як воно вигльидає?

— Ще чепірнате, таке як нечисане повісмо, ще пишті.

І газда пхав олівце в рот і зачинав знов писати.

— Ануж ко глипни на мое, бо я вже его чешу другий вечір, аж ні груди больи. Ану читай, що я написав.

— Павло Лазиренко.

— Якурат я. Та так воно там стоїт, що кождий пізнає?

— Хто вчений тай кождий.

І Павло почервонів із утіхи і оглядав карточку з усіх боків.

— Ануж ко я ще раз ґо віпишу
І нахилив ся і слинив олівце.

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі ґаадів, її мама дивила ся з печи і утихомвряла хлопців, аби не верещали, бо вуйки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенем дивив ся на оту науку. Врешті не міг видержати, аби не заговорити. Дві години глядів із найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мой, ґазди, та лишіт трохи на завтра, таже груди вам потріскают.

ґазди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Вішукав ґм вам добро тай маєте мині подькиувати, а Доци маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вґараїв?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда?

— Викслі.

І старий Яків став розповідати вже сотний раз, як то було.

— Таже всі знаєте, шо-м на горівку не везав землю по банках, бо би ні Бог скарав. Але стара мене запхала.

— Як стара?

— Ви мой і молоді і вчыте си вижу письма тай нічо не знаєте. Уходит з комори тай каже: мой, старий, таже муки нема лиш зо дві мисчині в міху. А я подумав, подумав тай гай до міста писати си на сотку до заволічкового банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, шо так і так: не стало хліба межи діти тай прошу, пане, вашої ласки тай божої позичити сотку.

— Ґрунт маєш?

— Є, пане, таже без ґрунту сегодни ніхто не даст.

— А стоїт на тобі?

— На мині.

— Табула чиста?

— Гет все чисто.

— Довги маєш?

— Та дес межи Жидами є не такий то довг, лиш струп. Та вже за цу сотку і хліба межи діти кину і Жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат тай пі- деш на посідзене.

— Та коли прийти на то посідзене?

— Говори до мужика, тебе на посідзене не траба, лиш паперів.

— Вібачыйте мені, пані, бо я не порозумів а папері аді гезди. Тай вітьг з пазухи тай по- дав. Там кажу дес є все, бо я то до купки все складаю, всі письма. Я, видите, тому не розумію нічо та все тото разом тримаю. Перебрав він, найшов шо до него тай каже: за твждень прийди.

— Ходив я зо три рази, аж каже нарешті, шо є гроші хвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де пане! У школі мене не вчили, у воську не був ем тай-емн цалком сліпий.

— То мусиш підписувати си у нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіт...

— Не можна, каже, на векельх хрестів класти...

— А я в гадках став. Це як озмут упіс, як процент наперед відберут, як нотаревн за- платю тай того капітану мало шо мині лишит си.

— Звертів я си по місті за ручителями тай надибаю шевца, отого злодюгу Ляпчінцкого. Воно, біда, все никак по місті. Став я тай розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гниє цілу зиму тай би не навчив си навіть своє порекло на пи- сьмі покласти.

— А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова добрі мавш, погадав єм собі тай побіг далі.

— Привів ручителів, підписали-м си у нотаря, але з сотки тринацїть левів обірвали.

— Несеу я ті гроші до дому, а тот швец мнї в голови не вілазит. Злодій то злодій, але слухні слова говорит. Адї рвут шкіру, здоймают як з вола. Сотку нїбис узїв, а до дому шо несеши?

На сїм місци все Яків плював і тепер плюнув.

— Кождий хоче від руки, кождий хоче дурнички, а то бо вже так стало тісно, шо раз тісно.

— Поклав сми гроші у скриню, а сам до Доцї. Ти, Доцько, діда навчи підписати намено, най дїд панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волїю тобі плахтиночку купити...

— Тай навчила тайсте по селї перечули, тайсте з діда насьміхали си. Але прийшло до крутого, треба викслі підписувати, а ви за дїдом до Доцї. Я вам дорогу показав, шо вже не мете гроші утрачїти.

— Та вже не мемо — відповідали газди — та маємо вам подькиувати тай Доци, наші навчительцї.

— Але маєте всі ї по дарункови принести.

— Таже певне...

Доцька сидїла на печи і дуже тішила ся і мама її усьміхала ся.

Л И С Т.

ПОЛІГІЧНИМ АРЕНТАНТАМ МУЖИКАМ НА СВЯТИЙ ВЕЧІР:

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кождий палець Іванків, де він до стіни притулив ся.

Сонце спускало ся наперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галузю лишало веї свої дорогі каміні блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кождіський палець Іванів на стіні.

— Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Аді, шо ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці колісцятко від ниток тай казав бабі:

— Не бійте си, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печи сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою як мишачий хвостик.

— Боже, Боже, як народови тісно стало жити, а як сьвита надійдут тай нарід таки веселит си — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко Василь ідут до нас із Николов Сименовим, із тим шо в школах він си вчѣнт.

— Тікай із землі, біжи д бабі на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печі різдво? Вінчую вас сьвистам, здоровям, аби сте ще прожили межі нами — вінчував син мамі тай цілував в руку.

— Ой, синку, мнї різдво не в голові! Я, дитинко, всі дні оплакую і сьвито і будень — казала баба тай сльози в очах показали ся.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчера на пошті прийшло. Семенів, аді, прочитав.

— Та шо пришеує, дужий він, ци слабує?

Василь витягнув лист із череса, подав школяреви, а сей взяв читати.

„Коханий мій брате Василю і ви мамо.

Клопник си до вас на різдво і вінчую вас на ці сьвита. Заколїдував бим вам кольидку з кременалу, але бою си, шо вітер мою кольиду у лісі стратит тай під ваші вікна не привіє“.

Стара мама обсипала ся слізми, а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заколїдують, то аж сирій мур розсипав си, аж ржа із іратів опадає. Як поведут голосом, то аж дозорці наслухають. А така кольида в неволі сумна та страшна! А собі то я в ночі гет чисто нагадав за кольиду. Як ще я хлопцем ходив колїдувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у колїду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипов колїдувати. Бувало станемо як ліс цід вікном. Колїдуємо, а скрипка плаче межі нами, як дитина. Ми ще дуще, а скрипка рівно плаче і ніколи ми її не могли переколїдувати. Аді, отепер чую як та скрипка плакала, таки гезди плаче...

— Ой, сину, сину, тотос діти освротив — шептала баба.

„Але годинами, мамо, та так мнї у цих мурах страшно, шо не годен я сам на лужку

лежыти тай іду до другого, бо бих умер. Як собі нагадаю за Настю, шо вона через мене пішла в землю тай минї діти на нівець осиротила тай кров живцем із серца капає. А крізь грати видко звізди. А я на них дивлю си, як вони котре білші та менші за собов провадьи. І почи-тую собі на велику, шо це Настя, а на малі, шо це Марійка зараз за нев, а це Іванко, а це Василько...

— Ой, сннку, не бери ти собі такий великий туск до голови — крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї, а не писаз.

„Тай все ми си привижує похорон Настин. Йдете ви, ідут діти за деревищем, ідут люде. А хоругвами вітер носит тай питає: а чоловік цеї жінки де подів си? А подерта хорогва ему все каже: в Станіславі, в кременалї!

— Ой, замурували ты, снну, у неволи — так зітхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінєм вірвали, жінку вбили тай діти лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю і ви, мамо, абисте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не їла. А найдуце, аби ви, мамо, на найменьшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки та аби воно не плакало, бо слина у грудці си вжирає. Знасте, шо як сирота плаче то веї ангєли плачут...

— Обчісую я твої діти шо суботи тай сорочки їм перу шо тижня тай пускаю старі слези за водою — відповідала баба.

„А ти брате, Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити, але ти їм сардачинки поший. Навчи їх на розум, якби й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів тай

наказуй, аби свого тата тай маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав...

— Ой, Федоро, не пустю я твої хлопці попід чужі плоти, але навчу їх як рідні — вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гновна. Тай робіт так, аби моїм дітем кривди не було, бо я маю таку гадку, що відци я вже не годен війти. Тай припишіт до мене гот за все, що си дома діє?”

Клоньню си до тебе, брате, тай до вас, мамо, тай до дітний моїх.

Федір“.

Баба ревно плакала, а обов діти за нею.

— На ко тобі їрейцірь, на ко, але не плачь. Адї, чуеш, що дьидя каже, аби си баби слухав, аби си не пустував.

Казав осе Василь до Іванка тай дав йому новенький їрейцарь.

СЪВЯТИЙ ВЕЧІР.

Синя як пуп сиділа на печі посеред купи дрантя і без упину біла головою в стіну. На припічку сидів син бабин.

— А хоть би-м продав си, то топлива ні відки вам не дістану, а хоть би-м украв, тай імут. Сидіт на печі, обулюйте си в лахміти, як можете, тай тепла чекайте. У мене малі діти та ввнут, сарачьита, на морозі. Аді, приніс-сми вам хлїб тай горівки крішку тай білу драпку та обій-діт собі сьвьита по божому. А може ще люде вам шо внесут. Тай головов у стіни не бийте, бо нічо з них не вібете.

— Коли-ж бо я, сину, кількому морозови і такі студени не годна вітримати. То аж в самих кістках я мороз чую. А головов я в стіну бю, бо бим на місци задеревіла, як бим не біла.

— А ноги ніц не стухают?

— Ноги, синку, як коновки набренїли: анї їх пігнути, анї їх зібгати.

Показала ноги синї і блискучі, як скляні бервена.

Я не годна ночи зночувати, такі ночи довгі, довгі, як коли би десїть на одну склав. Всї очнаші зговорю, все поперегадую від найменшої

дитини тай дня діждати си не можу. Тай так гірко сидіти самому у таким студенім вертепі.

— Та коби хоть Бог змилував си та муки вам довгої не дав тай лежі гнилої, аби вас борзо спрытав.

— Ой, синку, я так тої смерти, як мамі рідної, чекаю. В почи то в кождий кут пролуплюю очи, ци де з кута не привидит си, тай незабавки таки приходит. Але не привиджуе си.

— Та смерть прийде, але коли. А конї стоя; гай, скиньте перанку та най на вас сорочку натягну.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, шом цу на собі загріла тай, як якис казав, своїм нендзі рада, шом заплодила, бо все вкусит, то от як тепліще в шкіру.

— Ви вже розум вістаріли — таже не мете на різдо у такі нендзі сидіти!

Натягав на маму сорочку.

— Не далекі ваші гони, кости як мечі із шкіри вілазьи, — коби борше.

— Тай я тото, синку, кажу, коби борше.

— Та сьвиткуйте здорові.

— Йди, йди, бо то панцка служба.

Дрожала на печи зі студени і головою в стіну била.

— Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене тай не забуває. Ніколи не встидав си, шо мама з торбов ходит. Благословю тьи, синку, на все добре.

І рукою благословила.

Легонечко ковтала головою в стіну, як би з радости, шо сина доброго має.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Я вам, бабо, солодкої пшениці тай тіста принесла, абисте за мою Марію очинаш зговорили.

— Прости біг, небого, я зговорю очинаш за твою Марію.

Хрестила ся синями руками.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу очинаш вікажіт.

— Бо да-прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш.

Шепотіла молитви.

— Славайсу.

— На віки слава.

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вібийте. В людий съвито, а в нас, якби тіло ще на лаві лежбило, так плачемо. Ще того съвит-вечера вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирітки, вібію поклони за вашу маму.

Дівчина плачучи вийшла, а баба продувала порох із печи і цілувала землю і поклони біла.

Дуже багато мисочок люде поназносили.

Вечер ловив за очи і баби вже не було видно, лишень її молитви розходили ся з печи по хаті.

Галузя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли.

— Колідуј мині, грушечко, колідуј, бо ніхто мині цего вечера не заколідує, такого великого вечера лиш ти бабі колідуєш.

В руках держала флящину з горівкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти мині файну кольодочку колідуј тай мому синові, бо свої мамі не скидає си...

Пила.

— Якби не він, тайби ні аж на весні найшли, якби сонуха з печи аж на дорогу вдарила.

Пила.

— Аді, оцеї, грушечко, жіноцкої, що каже :

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вортоном зніда ясна світу засіяла..

Драгитивним голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увес мир, увес рід колідує і веселит он, а я собі в грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавньої мому Митрови :

Вінчую тебе щистым здоровем, повій,
Повнів вітер, похилив явір стихенька.

Верещала, як би з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старий любив колідувати. Видиш, старий, а я собі без тебе сю та гуляю тай колідую. Твоя грушечка зо мною колідує. Ой, я вже з тобов ні, ой ні! Я не твоя вже газдиня...

Пла.

— Ой, не твоя! Я собі без тебе раду дала, я собі торби пошила тай межі люди пішла. Як ем с торбов за твій поріг переступила тай я вже не твоя газдиня, нема рихту.

Пла.

— Але як сми вішла, Михайлику, перший раз с торбов на дорогу тай чулам, шос у гробі перевернув си, а мині від сонечка світого сором стало тай вернула си до хати. Молитви старецкі говорила сми у твої хаті. Отаку-с газдиню лишив післі себе.

Пла.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Але-м тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натьигне, він мамі не скидає си. За него, старий, усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в Бога не досяпиш.

Напила ся.

— Алем, старий, п'яна, алем помийница! Кобис ні тепер уздрів тай душа би ти си зрадувала. Але бис парив, але бис бив! Лиш за кіски та голову межи коліна — тай вези на двоє. Бий жебрачку та вона твою памнить з торбов сьвітами рознесла! Бий як суку, бий, най вона тобі д'хаті дідівских куснів не волочит!

Випила решту.

— А припри-ж собі, мой, г'аздиню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицу...

Гатила головою в стіну як скажена.

— Лиш таки отак, най креперув торба громацка.

У КОРЧМІ.

Коло довгого стола сидів Іван тай Проць. Котили по столі завзяті слова і схиливши ся слухали, що стіл говорить. Нарікали тай пили. Проця жінка била, а Іван його вчив бути паном жінці.

„Ого, вже най того вола шлях трафит, що го корова бє! — казав Іван. Якби ні жінка мізинним палцем кинула, тай бих капурец зробив, на винне ялуко бих розпосочив! Мой, таже це покаянів на увес сьвіт, аби жінка дупила чоловіка як коня! Але я би її борзо спамньитав, так бих спамньитав, шо би не памньитала, куда ходит. Віострив би-м сокиру на точилі, тай бих руки по лікті обрубав. Лиш раз, два, тай руки гаравус!“ Сказав оце Іван, тай здоймив руки в гору, як коли би мав гадку злетіти. Подав голову в зад, очи впялив у Проця та чекав, що Проць йому скаже.

Проць помахував головою тай нічого, сирота, не казав, бо що мав казати, коли все правда.

„Мой, ти паршьику, не телепай си над книжков як шибеник на грабку, але давай, брьи, горівки. Я платю, а ти давай, бо мій кременал,

а твоя смерть! Не гнидлюй зо мною, але сип тої браги..“ — казав Проць тай бив кулаком у стіл.

Жид сьміяв ся, палпваючи горівку. Газди стали пити. Нахилиювали ся до себе і відхилиювали ся, якби дві галузці, що ними легенький вітер колише.

„Ти гадаєш — казав Іван — що бих чикав на шандарів, аби нї брали? Лиш бих руки обрубав, тай сардак на себе тай на мелдунок. Встид за встид, але би-м сказав панам, що нї жінка била, а я руки обтвїв. Може би-м яку днину посидїв, а може бих і годину не пацїв..“

По сїм слові пили горівку. Так гірко пили як кров, кров свою — так кривили ся.

„Процю, брате, — видиш, пемо горівку, ти мене чьвстуєш, але пемо свою працу, свою кєр-вавицу. Кров свою пемо, Жидам бєнькарти годуємо. Але радю тобі, щирє тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не протьягав. Мой, таже ти сьміхом став по селу, жінка бє та духу наслухав, а ти газдов маєш бути?! Я би таку жінку дзумбєлав та в ступу бих запрьигав та каньчук дротьиний з клинка бих до неї стьягав!“

Іван виймив гроші і хотїв собі заплатити горівки, але Проць змїв гроші на землю, бо дуже розсердив ся.

„Іванку, чьо мене, брьи, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачьвстувати, бо ти мене, як якис казав, як мама рідна на добре радиш. Не тичь минї гроший, але пий.“

Тай знов пили.

„Або говори з нев по добру! Як прийдеш до дому, тай кажи жінці так: Мой, жінко, де ти минї працьгала? Ци на сьмітю, ци в церькові? Ци рабін нас вінчыв, ци ксьондз слюб давав? Ти до мене руки протьягавш, а я ручки втну. Адї, внеси столец тай сокиру, тай мемо рахувати ся.. Так ти її заповідай, та може напудиш..“

„Іванку! Ти, небоже, мої жінки не знаєш. Таже вона така тверда на серце, що би ката не збояла си. Я чысом хочу ї дати огрозу, але вона, що має під руками, та як ні впоре! Аби ї дохторі так по смерті пороли!

„Ти марнотрате — каже — ти що видиш, та до коршми тьгнеш, та ще мене хочь збиткувати?!“

„Але кажу ти, що я такий від неї битий, такий парений, що прийде ми си від хати йти. Але кажу, може ї Бог руки без мене усушит, може я допросю си цего у Бога...“

„Чикай на Бога, чикай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати. О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду!

Проць закашляв ся, аж носніїв. Іван поклав оба кулаки в зуби тай гряз. Потім скреготав зубами на всю коршму.

„А суда-ж, арендарю. Мой, Жиде, ти вчена голова та тому з нас шкіру лущиш; скажи мнї, ци є такий паруграф, аби жінка чоловіка была? Ци є такий рихт? Ти читаєш у книжках, аж скаправів єс, то дес там воно повинно найти си. Як цісарь такий паруграф написав, най я знаю. Бо як цісарь таке право відав, то най моя та кож мене бе. Руки складу навхрест, а вона най бучкує. Як право цісарске, то має бути цісарске!“

Жид казав, що такого права не дочитав ся. А Процєви казав, що повинен йти до дому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, пролупив очи і довго дивив ся на Жида. Хотів сварити, але обміркував ся тай встав з лави.

Ідучи до дому горланив на ціле село:

„Коля-ж бо не боїт си, що сине за ніхтем, не боїт си...“

„Але я руки обітну, як вербу підчімхаю!
А це-ж куди? Як прийшла, то був бузьок на хаті,
а тепер? Де, де тому край?“

Чути було, як Проща приспівував: „Де, де-е, та де тому край..?“

Як доходив до хати, то замовкав, а на воротах гет загнх.

П О Б О Ж Н А .

Семен та Семениха прийшли з церкви тай обідали — мачали студену кулешу у сметану. Чоловік їв, аж очі вилазили, а жінка поchtиво їла. Раз по раз втирала ся рукавом, бо чоловік кидав на неї цятчками слини. Таку мав натуру, що цьмакав і пускав слиною як піском у очі.

„Не можеш ту башту трохи приперти, не мож хліба ззісти...“

Семен їв і не припірав башти. Трохи його жінка вколола отим словом, але він возив далі сметану з миски.

„Чмакає як штири свини. Боже, Боже, таку маєш їамбу нехаранутну, як у старої конини.“

Семен іще мовчав. Трохи був і винен, а по друге хотів добре попоїсти. Врешті встав і перекрестив ся. Вийшов на двір, дав свиням пити і вернув ся, аби лягати.

„Адї, насадив си, тай льигає як колода, ануко, ци він вікаже де носа? Гниє отак кожного сьвита тай недїлі.“

„Чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш? Як я тобі завєжу гудз, то ти его не роз'єжиш, я тобі дам гудза!“

„Я би тебе шо неділі живого кусала.“

„Коби то свиня мала роги...“

„Стоїт у церкві як баран недорізаний. Інші газди як газди; а він такий зателепаний, як колера. Мині аж лице лунав си за такого газду.“

„Ото, бідна головко, тай втратю царство небесне! Нагаруй си цілий тиждень, та ще у церкві гаптах стій! Стій уже ти за мене, а я і так божого слова віслухаю“.

„Ой, вже ти слухавш слова божого. Одного лумера не знавш, шо ксьондз казав на казаню. Станеш насеред церкви як сновида. Диви си, а очи вже пішли у стовбїрь, диви си, а рот вже розхилив си як ворота, диви си, а слина тече вже з рота. А я дивлю си, тай земля підо мнов горит зі ветиду!“

„Уступи си від мене ти, побожна, най я трохи очі прижмурю. Тобі однако молоти, а я ледви тлінний.“

„Бо не стій у церкві як слуп. Лиш ксьондз стане з книжки читати, а ти вже очи віпулиш як цибулі. Тай махавш головов як конина на сонце, тай пускаєш нитки слини як павук такі тоненькі — лиш шо не захаркотиш у церкві. А моя мама казали, шо то нечисте закрадає си, та чоловіка на сон ломит, аби божого слова не слухав. А коло тебе нема Бога, ой, бігме, нема!“

„Агій на тебе, таже най твої голови дїдько причепит си, не мої! Ото побожна!? Мой, та ти написала си у якес архиримске браство та гадавш, шо-с вже сьвѣта? Та я тобі так шкіру спишу як у книжці, такими синими рьїдами... Зійшли си газдині у браство! Ніхто такого не чув тай не видїв. Одна мала дитину дївков, друга одовов, трета найшла собі без чоловіка — самі порьїдні газдині зійшли си. Та якби вас тоті черці знали, шо ви за чильдинка, та вони би вас буком з церкви! Адї, які мині побожні,

лиш фоста на заді хибує! Книжки читают, образи купують, таки живі до раю!“

Семениха аж заплакала, аж затремтіла.

„То було ні не брати, як мала-м дитину! Ото-м собі долю напирала. Таже за тебе була би й сука не пішла, за такого вола невмиваного! Ще моли си Богу, шо-м собі сьвіт з тобов завезала, бо був би-с ходив отак до гробної дошки.

„Бо-м був дурний, злякомив си на поле, тай відьму взив до хати. Я би тепер і свого додав, коби си відчепити!“

„Ой, не відчепиш си! Я знаю, ти би хотів ще другу взяти з полем, але не бі си, мене доїш і не дібеш. Я таки буду жити, таки мусиш на ні дивити си тай решта!“

„Та жий, поки сьвіта та сонца...“

„Тай до браства буду ходити, тай шо ми зробиш!“

„О вже ти в тім брастві не будеш, хіба би мене не було! Я ті книжки пошпурню, а тебе привезу. Вже ти мині не будеш приносити розуму від черців...“

„Ой, буду, буду тай вже!“

„А відчепи си від мене, бо як озму яке лихо тай перевалю!“

„Мамко, мамко, то-с нї дала за кальвіна, тото-с ми сьвіт завезала! Адї, в неділю бере си бити!“

„Адї, адї, мой, а тож я розчинав сварку? Та міркуйте собі, шо це за побожна? Ей, небого, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру. Таже через цу побожну траба би хату покидати! Спи біда, але буду бити!“

Семениха втікала на двір, але чоловік ймив у сїнях і бив. Мусїв бити.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА.

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святаго. Ізза тої голови промикали ся лучі сонця.

На подвірю стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каміня — тверде і стале. З хорім іще сипало ся багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на него дивили ся. Здавало ся їм, що та голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем впаде на дорогу та буде валяти ся. Мама стояла на порозі.

„Ти вже йдеш, синку?“

„Йду, мамо.“

„А ти-ж на кого нас покидаєш?“

Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама біла головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

„Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнаємо.“

„Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на тьби як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!“

Взяла сина за рукави тай повела до хати.

Мир подав ся д воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду як крейда.

„Синку, — питає ся тато — а минї хто, небоже, кукурудзки вісанає?“

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і тряс ся як лист.

„Гай, ходім.“

Мама не пускала.

„Николайку, та не йди бо! Та заки ти обернеш си, то пороги в хатї поскривлюють си, то вугли погниють. Мене не застанеш уже і відай сам не прийдеш.“

Ймила сина за ноги.

„Волїла бих тьби на лаву лагодити!“

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листє устелило дорогу. Позагинало ся у мідяні човенця, аби з водою осінною поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймає голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утворить ся, то Николай на нїм вже не буде орати.

За лісом стали в поли. Рекрут взяв ся прощати з селом :

„Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив ем, то забудьте, але благословіт у дилеку дорогу.“

Всі покидали капелюхи.

„Повертай си здоровий назад та не забавльий си.“

Син з татом сіли на фіру. Мама ймила ся руками за колесо.

„Синку, озми мене з собов. А ні, то буду подем бічи направці тай тебе здогоню.“

„Люди добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі поломит.“

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

„Йди здоров, Николаю!“ — кричала громада.

Тої ночі сидїла на подвірю стара мама та захриплим голосом заводила:

„Відки тебе візирати, де тебе шукати?!“

Доньки як зазулі до неї говорили.

Над ними розстелило ся осїнне склепїне небесне. Зьвізди мерехтіли як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці.

СТРАТИВ СЯ.

Колія летіла у сьвіти. У кутку на лавці сидів мужик та плакав. Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру. Сльози падали як дощ. Як раптовий падали, що нараз пустить ся, тай незабавки уймає ся.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу як молотом.

„Та ще снів ми си недавно. Дес я беру воду з керниці, а він дес на самім споді у такі подерті кожушині, шо Господи! Тут, тут утопит си. Николайку, синку, — дес я ему кажу — а ти-ж тут шо дієш? А він мині вповідає:

„Ой, дьидю, не годен я у воську вібути.“

„Кажу я ему: терпи та науки бери си та чисто коло себе ходи. Тай аді, вже навчив си...“

Одна велика слёза покотила ся долів лицем тай впала на тайстру.

„Іду до него та знаю, шо вже го не застану. Але ци буде до кого вернути си? Бігла за мнов полем, кєрвавими слёзами просила, аби ї взьити. Ноги ї посиніли від снігу, верещила як несповна розуму. Але-м нагнав коні тай примкнув. Може де там серед поля вже домерзає... Було стару взьити. А нам же тепер чога траба? Най гроші

йдут, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Горби най пошве та підемо просючи межі люди у то місто, що Николава могила у нїм буде.“

Притулив лице до шибки тай сльози по вікні спливали.

„Ой, стара, тото-м діждали си на сивий волос вішка! Тото, небого, дес беш головов у стїни, тото до Бога ривавш!“

Старий схищав як мала дитина. Плач і колїя відкидали сивою головою як гарбузом. Сльози илили як вода з нори. Мужикові причув ся голос його старої, як вона біжить боєа та просить, аби її взяв з собою. Але він конї батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

„Набезпешно вже ї не застану. Коби ще мене сирьтали разом з Николов у могилу. Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пєс не гавкнув на чужі сторонї, але най бих укупі були! Де-ж він сам буде в чужї чужиници!“

Колїя бігла сьвітами.

„А шкода, шо-с був уріє як дуб. Бувало, шо озме в руки, тай горит му у тих руках. Було одну втьити ще малому...“

Колїя добігала до великого міста.

Виходив із людьми. На улици лишив ся сам. Мури, мури, а межі мурами дороги, а дорогами тисячі сьвітл в один шнур понасилювані. Сьвітло у пїтьмі потапало, дрожало. Ось, ось, впаде, і чорне пєкло зробить ся.

Але сьвітила пускали корїне у пїтьму і не падали.

„Ой, Николайку, кобих тьи хоть умерлого видїв. Вже і минї, синку, тут буде амініь!“

Сїв під мур. Тайстру поклав на колїна. Сльози вже на неї не падали. Мури подавали ся один д одному, сьвітила сходили ся всі до купи

і грали барвою як дуга. Замкнули мужика, аби його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулив ся, тай взяв ся молити.

„Матінко Христова, усім добрим людям ставш на поратунок. Николаю сьвітій...“ тай бив ся в груди.

Поліціян надійшов тай справив до касарні.

„Пані вояк, а то тутечка умер Николай Чорний?“

„Він повісив си у вільхах за містом. Тепер лежит у трупарни. Ідїт цев вулицев у долину, а там хтос вам покаже.“

Вояк пішов дальше вартувати. Мужик лежав на улици тай стогнав. Як пролежав ся, то пішов улицею у долину. Ноги делькотїли як підвіяні і шпотали ся.

„Синку, синку, тай ти стратив си!... Скажи минї, синку, шо тебе у грїб загнало? Нашо ти душу стратив?! Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.“

У трупарни на великій білій плиті лежав Николай. Гарне волося пливало у крови. Вершок голови відпав як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та посшивали.

Тато припав на колїна у ногах Николая та молив ся. Цїлував ноги сина, бив головою у плиту.

„Ой, дитинко, ми тобі з мамов весїле лагодили та музики наймали, а ти собі гет від нас пішов...“

Потім підніс трупа, обіймив за шию тай птав ся, як коли би радив ся.

„Скажи-ж минї, кілько служеб наймати, кілько на бідні роздати, аби тобі Бог грїха не писав?...“

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи убрав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та

в капелюх із павами його убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах!
Лежав на студеній, мармуровій плиті та гейби
усяміхав ся до свого тата.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ.

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми. Не ніс, але біг до Жида, і все обзирав ся.

„Ого, вже біжат з бахурами, бодайже-сте голови поломити! Коби забічи до коршми, бо як допаде, тай знов буде рейвах на ціле село“.

І побіг з мішком на плечах. Але жінки з хлопцями доганяла. Вже перед самою коршмою хапнула за мішок.

„Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю змежи дітий!“

„А ти, мерзб, знов хочеш робити веймір на всі люди! Лице би-с мала!“

„Лица я ізза такого газди не мала, тай не буду мати! Давай мішок та пропадай. Анї, то будем тьн бити, буду тьн бити з дітьми насеред села! Най буде покаяніє на увес світ! Давай!“

„Ти, стара льрво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!“

„Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібец по Жидах не розносить! Так бийте, аби-сте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на пїяка мя не годні наробити!“

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав може десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

„Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!“

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

„Ліпше, синку, уваліт му ноги як псови, аби тьганав за собов!“

І плювала кровю і сніла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З коршми вибігло кілька людей.

„Мой, таже цього ще ніхто не видів, відколи сьвіт! Аді, як бют, ще ццicka коло рота не обісхла. Покаяніє на увес мир!“

Хлопці били як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покервавлені і не рушалися з місця.

„Мой-ня, хлопці, таже ви пірвете си коло дьиді...“

„Було брати довші буки, аби сте ліпше доцьгали...“

„Бийте по голові дьидю, у розум, у тімне...“
Отак викрикував якийсь паний з перед коршми.

Лесь кинув мішок на землю і став як дурний. Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті ляг на землю і скинув кштар.

„Андрійку тай ти Іванку, йдіт тепер бийте, я ані кину́ си. Ви ще малі та вам тьжко підбігати. Гай, бийте...“

Хлопці стояли подалік і дивно дивили ся на тата. Поволеньки покидали бучки і дивили ся на маму.

„Та чому їх не заставльиєш, аби били, аді-м льиґ — бийте!“

Лесиха заревіла на все село.

„Шо я, люди, винна? Я бю си по ланах з дітьми на сухім хлібци, та шо я уторгаю, то він все до коршми віносит. Я, люди, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Таже він лищив нас без драночки у хаті. Шо залямит, тай до Жидів за горівку несе. Я не годна наробити і на діти і на Жидів. Най си дїє, шо хоче, але я вже не годна...“

„Таж бийте, і палцем не кину!“

„Най тебе, чоловіче, Бог піба, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас кілько набив си, шо ми ніколи з сициїв не віходимо, як воли з ярма. Таже я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вібивавш. А кілько я з дітьми начувала на морозі, а кілько ти лишень вікоп набив си? Нічо ти не кажу, най тьи Бог скарав за мене тай за діти! Ото-м собі долю в Бога вімолила... Люди, люди, не дивуйте си, бо не знаєте.“

Взяла мішок на плечі тай поволікла ся до дому з дітьми як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рушив ся.

„Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув тай не буде чути. Таке вістрою, шо земля здрігне ся!“

І лежав і свнстав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бурянах. Бояла ся п'яного Леся, шо в ночі прийде. Дітем постелила мішок і накрила кожухом. Сама чнпіла над ними у сердачині.

„Діти, діти, що мемо робити? Тото-м вам постелила сьогодні на увес вік! І пімрете, та слави не збудете си! Не годна я цього за вас відмоляти...“

І плакала і наслухала, чи Лесь не вертає. Небо дрожало разом зі зьвіздами. Одна впала з неба. Лесиха перохрестила ся.

КАТРУСЯ.

Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила.

„Катрусе, доки ти, небого, меш слабувати? Гроші минули си, других заробити не заробиш, хотьби-с і підвела си. А я повідносувала гроші по ворожках. Тай з того нема ніякої користи. Правда, ворожка угадала за все, як дома дів си, яка тобі біль, але коріне нічо не помагав. Відай тобі таки нема виходу...“

Катруся лежала нерухомо. Водила сухонькою рукою по тварі. Сині вігті були як її сині очі і здавало ся, що по лиці вандрує багато синіх очий, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потакувала на її жалібну мову.

„Ой, нема, бідний сьвіте, нема. А дьидя гет зжурив си. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш? Коли на тьби подивит си, тай чорніє з жури. Ми, Катрусю, гет з усего вішли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, тай зламаного ірейціря нема. Якби-с умерла, тай би-м стали як серед води. Коби тьн Бог хоть до осени додержьбив... Ей, дівко, дівко, тото-с себе тай нас зневодила!“

Мама взяла Катрусю чесати.

„Ти так страшно гориш, та так кашлаєш, що най Бог сохранив! Ані дранку натьгнути на тебе, ані розчьсати, ані вмити. Боже, Боже, як ми гіренько мучимо ся. Просю Бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, тай не можу допросити ся.“

Сльози мамині капали на Катрусине волося і пропадали як вода у піску.

„Шо то з тебе зробило ся? Така-с була годна, така робітниця, шо на все село! Аж нам си душа радувала, гадали-м, шо нам лекше стане ізза тебе, а то, аді, яке лекше! Коби хоть шо істки доброго, а то ми завважаємо на барабули, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатах за молоком, вже-м си кілька находила, шо тепер нема як лица вказувати.“

Мама заплітала косу.

„Не знати, нашо я квіток тобі накупувала? Увалила-м два леви як у болото. Вже відай я тебе у ті квітки на смерть уберу...“

Заплакали.

„Ану-ко, дайте, я подивлю си на них.“

Мама дала Катруси квітки сині, білі, зелені, червоні.

Катруся презирала їх, лице її слабо усьміхало ся, а сині, білі, зелені, червоні блески блукали по обличю.

„Дай суда, борзенько, аді, дядя йде та скаже, шо тобі ще у голові дівоцтво.“

*

*

*

Катрусю покляли на віз, аби везти до лікаря. Мама плачучи підкладала їй подушку під голову.

„Бодай я вже не дочкав вас дохторувати! Коби-сте поздихали, то би-м раз поховав, тай збув си!“

Держав важки від однокінки і аж чупер собі микав зі злости.

„А ти, розпаднице, памнѣтай, шо як я гроші задурно по дохторах розсію, тай ти амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохторь. А відки-ж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?! Та мій мозиль не годеи цему вітримати, ой, не годеи. Наймив ем фіру, та ліпше вже відвезти на могилу та вівернути тай збути си. Боже, Боже, шо це мене найшло цеї днини! Ну, ганциго, кіпай тими безклубьми боками!“

Потяг конину батоюм тай виїхав за ворота.

На улици Катруся цікаво розглядала ся. Від осени багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, старий Николай пошив наново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздівлювала ся на всі боки.

По полю люди орали, сїяли. Жайворонки над ними співали. Чорна ріля розсипала ся під сонцем.

Катруся почервонїла і все собі гадала:

„Маю в Бозі надїю, шо підведу си, шо ще весни не стратю. Зараз таки найду собі роботу... Боже, Боже, найди мині лік!“

Певна була, шо весни не стратить. Тато сидів на переді і довго мовчав. Врешті почав говорити.

„Адї, днинка як золото, а ти ходи по дохторах!“

Звернув ся до Катрусї.

„Скажи ти мині, дівко, шо я маю з тобов робити? Лежиш та лежиш, тай ні життя ні смертї. Я гроший набираю та набираю, тай все задурно! Коби-м знав, де тобі лік, тоби-м шукав,

а так, що я знаю? Коби є вже або суда або тудя! І тобі лїпше, нам лїпше...“

Катруся плакала.

„То, небого, нема що плакати, лиш таки, що правда! Ти собі вмреш і гадки не маєш, ніби то не однако в землі гнити? Яке сегодни легке житє, то лїпше вмерти та не капарити цілий вік по чужім поли! Вже-м гроший набрав, та ще наберу на похорон, тай на старість Жиди з хати віженут. Ёх, коби-м знав, що не буде тобі ліку, тай бих зараз завертав си до дому. Добро що то лишило би си на погріб.“

Катруся заходила ся від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув з пазухи яблуко тай якось несьміливо подав донці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків.

„Не плачь, небого, я тобі не воріг. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не скалічити тай аби тобі не помогло. Таже ти сама, дитинко, видиш, що нема відки. Я би тобі мізинного палця врубав тай би-м не жалував. Я за тебе маю у людий честь як за хлопца, бо-є робітница на все село. Спнку, я на тебе дув як на пінку тай вижу, що вмреш. То видко очима, що тобі нема віходу. Ой, небого, небого, того мемо бідити без тебе... Ой, будем та будем...“

Старий замовк.

„Ой, умру, умру, вже вижу, що минї нема віходу“ — шепотїла Катруся.

Вїзджали в місто.

*

*

*

Вертали до дому. Сусїд Николай також з нвми.

„Він мині таке напівяв, що де, де, де-с-с! Мужикови до докторів не здало ходити. Коби, каже, багато молока пила та мнѣся якогос легкого аби поїдала, аби трунок собі вілагодила, аби хліба білого — де шо на сьвітї є, то загадав. Може воно у панстві помогло би, але у нашім станї то не поможе. Доста того, шо як він зачѣв почытувати, то я таки не дослухував до кінца. Ніби було би шо з того, шо я би віслухав? Най умирає так, як є. Най віпе тоті мидицини, шо-м узьив з уптиці, та най або віхорує си або як сама хоче..“

„А ви ж гадаєте — почав сусїд — шо докторі дают мужикови такий лїк як панови або Жидови? Бодай так здорови! Мужикови шо вткне, вткне, тай спасай си. Ніби єму хоче си мужикови доброго лїку пошукати? З паном шо день то добрийдень, а з мужиком шо?“

„Коби то, уважьнєте, кому порадити, а то наше якє? Поцулував у руку тай чикай, аж скажуть гроші дати..“

„Найлїпше було візнати у старої Іванихи. Вона, бачу, пішла до докторя, тай як він зачѣв її шукати, то вона, єму навиравці; ой, каже, панї докторь, дайте мині послїдний лїк. Я, каже, бідна баба, не маю їзза кого докторувати си, та дайте мині послїдний лїк. Докторь, бачу, відивив си на бабу тай каже: а ти відки знаєш? Ой, каже баба, відки знаю, то знаю, але дайте мині таку рицинку на послїдний лїк. Як зачѣвила, як зачѣвила, тай дав і до сегодни ходит..“

„Коли ж бо не стало розуму запитати си. Ви гадаєте, шо то з паном так говорити, як вам си здає? Кажи раз, два, тай забирай си, шуруй!“

„Пішла баба з тов рицинков до аптиці. Дала аптикарєви, а сама, не бі си, мудра, дивит си, як він ме тот лїк вілагожувати. То вповідала, шо як собі капнув того лїку на долоню, тай наскрізь

руку перейшов. Але то лиш дес сотому удаст си такого ліку дігати. А мужикам лиш такий лік здалний, шо або суда або тудя!“

„Ей, бідний сьвіте, шо я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити! А так і гроші загубив, і нічо не поможе... Тото-м гідно зробив.“

„Та відай нема ваші дівці віходу. Адїт, як вона горит? Нема з неї так нічо як з отого листка, шо відчімхнув си від дерева...“

„Ой, нема, нема і гроші пішли. Коби м був хоть Іванихи запитав...“

„Та то, видите, від чого лік. Аптикарь має свою антику та вмирає...“

МАЙСТЕР.

То як часом майстер напив ся в саму міру ні за мало, ні за багато, то розказував одну подію зі свого життя. Всі, що були у коршмі, слухали його з увагою, навіть і Жид слухав.

„Та я вам, мой-ня, не буду ні цеї, ні тої городити. Був ем майстер, був ем ґазда — ціле село прикаже. Тешер я лайдак, най і це село прикаже — марного слова не скажу. Не скажу, бо шо правда, то не гріх. Але як то воно на мене впало? За оце ви питаєте...

„Прийду до ґазди, обдивлю си по матріяні, по пляцови, прибую торг, могоричь віпемо тай до роботи! Плюну у жмені, сокиру в руки тай диви си, а будинок як дзиґарок віріс на подвірю. З ко-трого хочь боку заходи — дзиґарок.

„Віду в неділю з церькови, йду до дому тай нютую собі в голові, шо най лиш пожию з десіть років, тай село гет перебудую. Так перебудую, шо не жвиль буде у него зайти...

„Дома пообідаю тай йду в поле на жито подивити си. На биті горі оберну си, глипну на се-

ло, а мої, моспане, будинки, як та птаха легка, шо ледви землі доторкає си. Як стану, як глипну, то так мині весело, як мамі, шо дивит си на свої діти. А так мині легко, шо сто миль перелетів бих...

„А так мині Бог годив, шо шо загадаю, тай маю. Я собі нивку кунив одну, ба й другу, я собі коровку, овечки. Годило, у руки йшло, як з води йшло.

„А мама, бувало, припадают коло мене та приповідают :

„Ой, синку, того ти Бог файвий талан дав у руки, нема такої днини і години, аби-м Богови сьвитому не дякувала за тебе.“ Кажут: „старий, старий, а встань-ко та подиви си на нашого Івана, який він газда?“ А жінка слухає того та як скрипочка увихав си по хаті...”

На сїм місци Іван випростовував ся, лице його пашіло великою радістю. Ті, що його слухали, дивили ся на него якось смутно, але мовчали. Іван їх завойовував своєю бесідою. Робив із корши церкву.

„Але потім, братя, пішло все коміть-головою. Якби взяв на долоню піре тай подув, то так пішло все. Не лишило си нічо навкруг палца обвити...”

„Прийшов одної неділі чоловік з Луговиск тай каже: так і так, ксьондз наш закликає вас до себе. Зібрав я си тай іду. То не далека україна тай прихожу до Лугівського ксьондза.

„А шос мині вже дорогов на души потенькувало. Прихожу, поцулував ксьондза в руку, а він мині каже, шо так і так, у нашім селі траба нову церкву класти. Ми, каже, не погодили си з тим Гуцулом, шо кладе церкви, а чули-м, шо ти добрий майстер, тай порадили-м си, аби ти нам клав церкву.

„Як я, знаєте, це вчув, тай на мене ніт иби, як коли на слабу худобину. Аді, сьогодні що по памнѣтаю, шо я на то сказав ксьондзови, як я із хати вішов? Шос ні обмарило...

„Вертаю ся до дому, а мині то чорно то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонит. А в голові як коли би Цягани клевцями гатили. Але гадка гадку рівно пошибає. Дес я собі думаю: мой, таже це не стодола, таже тут, брѣн, тисічі дают на твої руки, таже церькву люди видѣи ізо всіх селів. Такий я страх дістав, шо най Бог боронит! Отак якби ні хто сокиров зарубав у голову...

„Прихожу я до дому тай анї жінка, анї діти мині не милі. Нічо я нікому не кажу — мну в собі.

„Льиг я спати. Сплю як камінь, спю — не вісипльню си. А мині снит си, шо я дес у вишневім саду лежу та на сонівку граю. Вишні зацвиди, аж молоко капає, а я лежу та на сонівку граю. Але дес коло того саду вчинила ся церькова, я її дес вже поклав, а вона коло саду вчинила си. Як нараз дес не загримит, як колиби гора завалила си! А то церькова розлетїла си на порох. Тот дзвінок, шо на самі горі стоїт, дес так дзвонит, але так жьилісливо, шо аж! Сам дзвонит. Дес я хочу підвести си, а то мене церьква гет привалила. Дес вода велика вчинила си, дес по воді ворін, ворін таких пливає, шо вода чорніська. А дзвінок на горі форт дзвонит і церькви нема, а дзвінок на горі все дзвонит...

„Дес я кричу ратунку тай мене збудили та трохи спамнѣтали.

„Дальше нічо ни тьмю. Доста того, шо-м вілежьив три місяці тай потім нічо з мене не зробило си...

„Гуцул поклав таки церкву в Луговисках, а мене сьвіта збавив, збавив на віки...“

Далі майстер не розповідав своєї історії, бо всі знали, що потім стало ся.

Врешті і не міг розповідати, бо дійшовши до сего місця в оповіданю, клав наперед себе фляшку горівки і він понад міру. За то ті, що до тенор слухали його і мовчки сиділи, розбалакували си і жалували майстра.

„То, видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує, а то все божа міць. У Бога нема, що цес файний, а цес старий, а цес бідний, у Бога всі однакі; що має Бог дати, то дає і найбіднішому і найбогатшому...“

„Та вже воно правда, що від божої моци ніхто не сховає си, але бо дес такі люди є, що чоловіка збавляють. Аді, Гуцул поробив му якус біду, ци підсипав, ци розум завезав, тай що з чоловіка зробило си? — ніц, болото зробило си. Та оце є, що чоловік чоловіка так зупсує...“

„Та то гуцулєска віра, бодай го шлях трафив! Аді, гєнди паршєик лиш звис на нашу працю, але він ліпший від Гуцула. Бо він озме гроші, маєток зарує, але розуму не відбере. А Гуцул поробит таке, що чоловік б-сьвітї си забуває. Гуцула гони від хати як пса!...“

„Правду кажете, ой, бігме, правду. Таже Іван потім вдурів. Загнав жінку в грїб, діти повідгонив від хати, пустив, де шо є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, шо льчно до неї увіти. Аді, не за довгий час піде відци до дому тай вібе вікна тай льже на пічє та ме співати. Та ніби він тєнер має добрий розум? Таже розумний не бив би вікна у свої хатї, та не купував би їх шо місїця два рази. То лиш так здає си, шо він добре говорит, але єму в голові рівно хїба...“

„Пустив го, невіра, марне. Так го зсукав, шо до смерти ніхто го не розсуче. Зломив му волю, вго ні робота не бере си, ні нічо, а шо заробит трошки, тай все посідає в коршмі...“

„Най Пан Біг хоронит кожного доброго чоловіка...“

МАМИН СИНОК.

У суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати і заговорила до себе дзвінким голосом:

„Ба, не знав, де бахур поїв си? Дес воно ландає, дес воно нишпорит по дворі як курка. Ану, ци би ти вго вдержьбила у хаті? Счсали бих бахура, тай нема.“

За хвилю пішла до стодоли подивити ся, чи коло Михайла нема бахура.

„Ото, в тебе також розум?! Не наженеш хлопця до хати, але коло себе тримаєш на студени. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне шо аж!“

„Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чьисати, тай гулит тебе“ — сказав і зареготав ся Михайло.

„Цес чоловік, бігме, вістарів розум! Таже дитина отут замерзне коло тебе. Не слухай, Андрійку, дьиді, бо дьидя дурний, але ходи до хати, а я тебе сьбишу, тай дам булку тай яблуко. Ая!“

„Коли ви не дасте.“

„Ходи, ходи, бігме, дам.“

Тай взяла за руку тай повела до хати.

„Я тебе файно вімию, вічишу, а завтра пі-
деш зо мнов до церькови. Мама таку файну со-
рочечку і понсок даст. Всі будут дивити си тай
мут казати: аді, який Андрійко красний!“

„А яблуко дасте, ма?“

„Дам, дам, багато.“

„А булку?“

„Тай булку..“

„А до церькови оамете?“

„Озму, озму...“

„То чшїт.“

І мама взяла мити голову Андрійкови. Цятки
води спадали поза ковнїр і Андрійко ледви ви-
тримував, аби не плакати,

„Тихонько, тихонько, мама так файно віміє,
віміє! Личко буде як папїрчык, а волосє таке
як лен. Над усї хлопці будеш найкращий!“

„Коли бо кусає...“

„Мама гет вічише, нічо не буде кусати.
Так легонько буде, шо ей, де!“

„А як вічишете, тай дасте булку тай яблу-
ко, то пустите на двір?“

„А шо-ж, уберу тебе тай підеш гет далеко,
гет, гет...“

„Добре, я піду до вуйниного Івана.“

Мама Андрійка вимила тай взяла на колїна
тай чесала.

„Ма, а коло дьдї є кіт, тай таких миший
ловит тай душит.“

„Бо миши зерно трубят та шкоду робля...“

„Нашо шкоду?“

„Аби не було шо молотити тай молоти.“

„А шо-ж вони їдѣ?“

„Таже зерно...“

„Як?“

„Е, з тобов не договорив би си...“

„Граба, аби ти дьндя у вечір підстриг, бо, аді, яке патлате волосє.“

„По парубоцки, ма?“

„Аякже, таже ти у мене парубок.“

„Тай видиш, шо вже, а ти не хочеш ніколи давати чьисати си. Ану-ко подиви си в дзерькало, як файно?“

Андрійко виглядав як скупаний, волосє спадало маленькими, білими пивками на чоло і шию. Очи були сині, а губи червоні. Мама дала йому яблуко і булку, він сховав у пазуху.

„Я хочу до вуйни.“

„Уперед ззіж яблуко та потім підеш, бо хлопці відоймут.“

„Я не покажу. Хочу до вуйни.“

„То йди, про мене.“

Вбрала його в чобітки, в свою кожушилку, в татів капелюх тай пустила на двір.

„А диви си, аби є упав, тай буду бити...“

Сіла в хаті шити.

„Не бі си, такий мудрий як старий. Не мав би си в кого вдати! Вікапаний Міхайло. А зараз упоминає си заплати за чьисанє...“

І мама всьміхнула ся і шила далі.

„Коби здоров ріс та чемний. Має три роки тай гет оченашу бере си. Такий староірецький, а такий пустьик, шо хату до гори ногами здоймає. Так нераз донече, шо мус бити. Якби не бив, тай нічо би з него не було.“

Підняла голову, глянула у вікно.

„Це вже в полудне, а Міхайло ще не входить полуднувати. А бахура нема. Дес певне чипит на снігу тай ме кашлати...“

Вечером сидів Михайло на лаві тай держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі і освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед печею тай варила вечерю.

„Ти зійшов, старигане, на діточий розум, та лши дитину в супокою, не підкидай ним як гарбузом. Йди, Андрійку, до мами.“

„Коли я не хочу.“

„А ти чій, дьидів, чи мамин? — питав Михайло.“

„Дьидів...“

„А кого меш бити?“

„Маму.“

„А ти, підвіяний, та я тобі яблука та булки даю, а ти меш мене бити!“

„Дьидя тобі купит багато яблук, бо ти дьидів.“

„Ой, ци ни цес дьидя тобі купит? Ти би ніколи не видів нічо.“

„Ану-ко покажи, як ти меш їхати у воську на кони?“

Хлопець сів на поривач і брикав по хаті.

„Доста, доста, Андрійку, на тобі солімку та пінку з молока збирай.“

Андрій опинив ся коло печі і збирав пінку.

„Мо, Андрі, а ти шо купиш мамі?“

„Червоні чоботи.“

„А дьидиви?“

„Дьидиви нічо не хочу.“

„Файний синок мамин.“

Михайло взяв його знов на коліна.

„Ти як називаєш си?“

„Андрій Косминка.“

„А хто ти є?“

„Луский радикал.“

„Добре. А куда ти поїдеш?“

„До Канади.“

„На чім поїдеш?“

„На такі шіфі як хата великі, таким морем шіроким, шіроким, гет, гет...“

„А дьидю озмеш з собов?“

„Озму дьидю тай маму тай Івана вуйнного тай гет поїдемо...“

Йди, йди, не зіціруй хлопца та не бери на акзамент, бо ще всне без вечері.“

„Але поміркуй, який бахур мудрий, гет все знає!“

АНГЕЛ.

Стара Тимчиха гріла ся на приспі протів сонця. Поперед ворота проходили люди і ніхто з бабою елова не заговорив. „Славайсу“ — „На віки слава“ лиш кілька бесіди і розмови.

„Старого лиш озми та законай! Шкода тої лижки страви, шо заїст, та того кута пбчи, шо залежит. Всім великий у очах, ніхто слова не заговорит, ци бісе, ци чорте. Таки не варт старому жити тай решта!“

Прийшли їй на гадку слова старого Тимка.

„То, стара, так є, шо моя голова на переді, а твоя зараз за мов. А як мої не стане, то твоя ніц не вартує. Лиш аби-є мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти як у комірне у свої хаті...“

„Ей, старий, старий, тото-є нї лишив, як колиби-є утік від слюбу. Був-єє плохий, кудам тби потрутила, туда подавав єє си, але все я ізза твої голови була газдиня. Була-м тай була-м...“

Смутно бабі Тимчисі було, хоч сонце як рідна мама розгрівало старі кости.

„Та ти гадаєш, старий, шо хтос за тебе нагадує? Якби мене не було, тай би ніхто і не

гавкнув за тобов. Ой, сьогодні діти такі діти, що аж у пстах постивая! Але-с дурний, бігме-с, дурний! Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та жити по панцки. А то запобігали-м обов, нячка жьилували на яешницю, а сьогодні і обідцу за тебе ніхто не зробит.“

Баба Тимчиха закрила лице долонями тай шепотіла до старого Тимка.

„Коби-с, мамо, нішолонала послідний фенек, то би обідец був. А як не зможеш підвести си, то адихай на барабули! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогди би с їла!“

Встала з присни та пішла подивити ся до курні.

„То в старого, бігме, такий розум як у дитини. Таке-м понаплітала, що встид перед сонцем сьвітим! Вони, сараки, мають свої діти та мусі за них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Не дурно якис вігадав, що в старого дитинячий розум...“

З осим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одержу. Придивляла ся, чи не сплісніла, або чи міль не наплодила ся.

„Все ще нашого стараня, нїтки діточої нема. Всего-м собі налагодила д' смерті. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили. Ей, де, коби і мене так файно ховали. Були люди та було і для людей. Вже-м ть, старий, поховала як газду! Ніхто не писнув, аби-м чогос жьилувала.“

Виймала червоні чоботи.

„Лиш раз убувані. Небіщик вже перед смертев був на ярмарку тай купив. На, каже, Насте, аби-с мала на смерть, хто знає, як ть діти мут шїнувати? Все лїпше мати своє. Аби-с мала по-рьидний чобіт на нозі, бо то Бог знає, ци я вперед умру, ци ти!“

Баба заплакала.

„Не журіт си, дітоньки, я вам кошту не нароблю, ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коби так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, що лиш один Бог знає, але таки не вмер без свічки.“

На споді скрині найшла баба вузлик із грішми. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати.

„Ой, діти, діти, тото-м си вас набавила та напістувала! Бувало біжу з міста на́-голову, а все мині на гадці, що вони там діют самі у хаті? Добігаю до ліса, а вони йдуть протів мене, ледви землев коть си. Підо мнов аж ноги дрожат, аби борше до дому, а вони зіпрут, тай мує сідати та роздавати дарунки. Понабирають тай далі! Лиш небіжка Доця зо мнов ішла, а бахурі полетіли як вітер...“

Обличє бабине подобріло і прояснило ся. Глянула на образи. Там був голый ангел, що тримав у товстих руках дві червоні рожі.

„Ой, ти, голаку, все ще сьмієш си з старої баби. А як, баба постаріла си, а ти все молоденький, все бабі хату звеселивш. Ой, дитинко божа, минув вік як у батіг траснув!“

Баба сперла ся обома руками на землю тай нагадала давні часи.

„Ще Юрчика відай на сьвіті не було, як я єго купила. Якис панок поначіплював на підсїню таких образів, що на фіру не забрав би. Людий таких обзираю багато як на ярмарку. Якас там була така люта звірь змальова, що в казці би не склав. А якіс царі такі страшні, московскі та турецкі та вського дива. Межи ними був ангелик, тай я єго купила. То так він приязно дивив си, та так ружі кождому настабльив, лиш бери. Де, де, то вже вік минув від тогди...“

„Бувало зимовими вечерами то понаробльню з паперю голубів. Головки позолотю, крилца по-сріблю, та як приберу его у ті голубчики, то він як коли би з ними грав си.“

Тимчиха забула гроші рахувати розгадуючи. Тримала їх у жмени і далеко гадками літала.

„Ой, розумремо си, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілька буде знаку по бабі, шо жила...“

ОСІНЬ.

Митро латав жоночі чоботи. Не латав, а зчіплював до куши. Гріх би було давати таке дрантє до шевця, тай за грейцірь скупю. А жінка боса, босїська, води внести до хати не було в чім. Тому Митро вже від ранку взяв ся до чобіт. Сидів коло лави протів вікна, обклав ся старим шкуратєм, воскував нитки на дратву і бісив ся як пес.

„Бігме, кину в піч, шпурну у вогонь тай збуду си! Шкіра здривіла, нитки не прімкнеш, бо прірве ся — вікинь на гній тай плюнь тай вже!“

Приговорюючи до чобіт Митро все таки з великою старанністю їх латав. Що провів нитку крізь шкіру, то все неспокійно оглядав, чи не прірвала ся. Через те робота йшла пиняво і Митро сердив ся.

„Залізо не шкіра, тай зшуровує ся, шо то говорити? Вже штири роки як куплені, бо штири вже цеї осени, та вже їм чьис. Але ще цу зиму мусї служити, хоть би там не-знати-шо.“

І латав і бісив ся і сто разів хотїв кидати у піч або на гній.

Митриха сиділа на припічку і латала дранки.

„Порознадали си на січку. Колопеньок не посієш, бо траба їсти, полотенца не купиш, бо грейціря нема — прийде до такого, що мемо голі ходити. Залатай в однім місци, то просіче си в другім. Якби ще не прав, то може би не так дерли си. Вже я їх і не перу як варт, але павутина все павутинов! Бог знає, як їх латати, з котрого боку брати си до них?“

З отакими гадками сиділа Митриха над кунною дрантя. Мізерне її лице пильно вдивлювалося в подерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів із війни. А вона, як бідна, милосерна сестра, з сумом і резігнацією хоч чим тим хотіла допомогти нещасливим раненим.

„Та ще зиму якое переходимо, але літо, то вже Бог знає.“

І водила сивою ниткою довкола латок і думала над сірним життям своїм.

На печі лежала Митрова мама. Дрібка жінки — завбільшки десятилітної дитини. Кашляла, не переставала.

„Божечку, Божечку, найди мнї смерти, най я так гіренько не вальюю си! Вже-м відай спокутувала усї гріхи, шо-м нагрішила... Дес умирают такі, шо лиш би їм бути, покидают добро і мастки, а я як отот твердий камінь, шо го ніхто не годен роздавити. Боже, Боже, ба за що ні так тьжко караєш?“

І розпукáла ся від кашлю.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла і заходила ся від кашлю, то вони усї дивили ся на бабу цікавими очима і все показували пальцями на бабу та говорили: аді, аді, баба вже умирают. А як баба відкашляла ся, то все говорила до них: де, де, дітоньки, моя смерть забула за мене.

Але Митрови вже остогидло боркати ся із здривілими чобітьми. Шпурнув під лаву тай почав сварити ся.

„Коби-м вам на смерть лагодив, тоби ми лекше було. Анї вбути, анї вгорнути, анї нагодувати — таки нічо не мож настарчити. Ходїт-ко трохи босі, та може вас борше повіхаплює.“

Сїв коло стола.

„Та може би-с дала ми шо їсти, газдине моя. Таже знаєш, шо-м ще сьогодні нічо у роті не мав.“

Митриха встала з припічка і подала йому барабулю. Була застрашена як вівця.

Митро лупив барабулю, мачав у сіль і гриз хлїб.

„Вже ти мене годувш... Але я тебе так нагодную, шо здохнеш, так я тебе нагодную. Коби якого борщикю, або бевки, або дїдька рогатого, або шо... Твцїне тобі барабулю тай дави си! Я вже не годен ноги за собов волочити!“

„А шо-ж вона тобі, синку, зварит? Олію нема, муки нема, та шо вона тобі зварит?“

„Ваше, мамо, говорене скінчило си. Сидїт собі на печи та кашляйте. Маєтків від вас не по-сїв ем, волів і коров не забрав ем, тай сидїт собі тихонько. Або лїпше собі погадайте, чим я вас буду ховати? Чикаете тої смерти як каня дошу, все „Божечку, Божечку, найди минї смерть,“ а то все на мою голову...“

Баба хотїла заплакати, але закашляла ся.

„Бігме, оглухну“ — казав Митро.

„Мой, ти, шибинику, чого ти чїпаєш си гридод, хочеш горшки побити? Та коби-с вже зацепив си на віки...“

І почав бити хлопця.

Дїти зверещали, баба не переставала кашляти.

„Та на цу хату птах би не сів“ — говорив Митро.

„Але чого ти до дїтий прискіпав си, а вони шо винні, шо чоботи здривіли?“

„Ти, суко, поналїплювала-с їх та поначинювала, та що гивкаеш за ними? Я вас усіх поріжу...“

Підняв чобіт зпід лави і почав ним жінку бити. Врешті зтягнув на себе кожушину тай виходив із хати.

„Аби я не діждав вертати си до цеї хати“ — сказав уже на порозї.

„Йди, йди, слухай за Канаду; гадаеш, шо я піду з дїтьми дес на край сьвіта?...“ навздогінь сказала йому жінка.

*

*

*

Митриха топила в печи. Диму напхало ся повна хата і вона все втирала сльози. Дим очи виїдав.

Баба на печи стогнала.

„Коби то літо. Порозходили би си по роботї тай би не гризли си на купі. Сонечко би порозводило гет по полю. А так пекло у хатї. Боже, Боже, не тримай ні білше на сьвітї, бо видиш, шо нема як жити...“

Дїти бігали по хатї. Але як хто здубонїв у сїнях, то вони тїкали на піч д' бабі. Тогди тварі їх робили ся помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо бояли ся, аби тато не бив. Але як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печи, аби гирцювати по землі.

Так голуби спускають ся цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатними дверми, то вони покидають зерно і перепуджені злітають під небо.

ШКОДА.

У Романихи заслабла корова. Лежала на соломі і сумно дивила ся великими, сивими очима. Ніздря дрожали, шкіра морщила ся — дрожала ціла у горячці. Пахло від неї слабостю і болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржити ся.

„То очі видьш, шо вона не буде. Може би й поміг шо, якби то кров, а то хтос кинув оком на ню, бодай му повілізали, тай тепер нема ради. Здайте си на Бога — може вас потішит..“ Так казав Ілаш, шо знав до худоби.

„Ой, Ілашку, видко, шо не буде, але як її не буде, тай мене не траба. Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекати си. Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську а я крірвала та робила і нічь і день. Такі зимові ночі довгі, а я до днини прьиду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає. Лиш один Бог знає, як я тот трейцірь гірко прьитала, заки напрутала...“

„То, видите, бідному, то все так, а хотьби-с руки зробив по лікті, тай нічс з того не буде! Уже так є, тай шо діяти? Траба якос так жити...“

„Тай не знати, що свої голові робити тай що діяти тай хто би минї раду дав?“

„Ще кличте си на яку днинку, аби-сте службу наймили тай обідець зробили. Або дайте си на відпуст Івана Сучавського; кажут, що багато помагав.“

„Ой, вже я си покликкала і на днинку і на Зарвилицку матірЬ Божу і кличу си на Івана Сучавського.“

„Може, кажу, Бог вам поможе, як здасте си на него. Най вам Бог даст як найліпше.“

І Ілаш пішов.

Романиха сіла коло корови і пильнувала її, аби не згубла. Давала їй, що мала найліпше, але вона не хотїла нічого їсти. Лиш дивила ся на бабу і жалю їй завдавала.

„Маленька, маленька, що тебе болит? Не лишній стару бабу без лужки молока. Потїш нї хоть трошки.“

І гладила корову по чолї і понїд горло і голосила над нею.

„Де, де я годна стьигнути си на другу?! Анї пушок зложити, анї гли прїмкнути вже м не годна; де мінї на старість за корову дбати?“

Корова дрожала, а Романиха її накрила своїм кожухом і чиїла над нею розгорнена на морозї. Сама дзвонила зубами, але не відступала.

„А може це за грїхи так мене Бог карає? Бо нераз я через тебе, небого, нагрїшила! Дес межї трошки піднасла, дес гарбузик урвала, дес пасинок уломила. Але я ніколи нікому молока не жьилувала. Дес дитина занеможе, дес жївка у злогах, а я йду з горньвотком тай несу молочка. Тай сврцá я роздавала людем до кулешки. Господи, не карай нї тьжко — бїдну одову. Нічо вже чужого не порунтаю, льш даруй ми корову!“

Отак до пізної ночі Романиха голосила над коровою. Кропила її сьвяченою водою, але вїщо

не помагало. Вона розтягла ноги на цілу ставнюку і гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічого не могла вдіяти.

Місяць осьвічував ставнюку через двері і баба виділа кожний рух корови. Вона врешті підняла ся. Ледво держала ся на ногах. Розглядала ся по ставнці, якби прощала ся з кожним кутом.

Потім упала на солону і розтягла ся як струнва. Романиха прилякла коло неї і шурувала її віхтем. Сама не знала, що з нею дїє ся. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробило ся горячо, жовто в очах і закервлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обі бороли ся зі смертею.

НОВИНА.

У селі стала ся новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросила ся. Відколи Грицьиха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучив ся Гриць цілі два роки сам із дрібними дітьми. Ніхто за нього не знав, як він живе, що діє, хиба найблизші сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер усе село про нього заговорило. То прийшов він вечером до дому тай застав дівчата на печі.

„Двидю, ми хочемо їсти“ — сказала старша Гандзуня.

„То їжте мене, а шо-ж я дам вам їсти? Аді, а хліб, тай начинийте си!“

Тай дав їм кусень хліба, а вони, як щенята, коло голої кістки, коло того хліба заходили ся.

„Начинила вас тай лишила на мою голову, бодай і земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати і чума збояла би си!“

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було що днини і що години, і вони привикли. Їли хліб на печі і дивити ся на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держали ся в купі? Лишень четверо чорних очий, що були живі і що мали вагу. Здавало ся, що ті очі важили би так як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла би з вітром як піре. Тай тепер, як вони їли сухий хліб, то здавало ся, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них із лави і погадав: „мерці“ і напудив ся так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він принав до землі і молив ся, але щось його тягнуло все, глядіти на них і гадати: „мерці!“

Через кілька день Гриць бояв ся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журился. Почорнів, і очі запали в середину так, що майже не дивили ся на сьвіт, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечера прийшов Гриць до хати, зварив дітем бараболі, посолив тай кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

„Злізайте з печі, та підемо дес у гості.“

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу Доцьку на руки, а Гандуню за руку тай вийшов із ними. Йшов довго лугами, та став на горі. У місячнім сьвітлі розстелила ся на долині ріка як велика струя живого срібла. Гриць здригнув ся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став іще тяжший. Задихав ся і ледви міг нести маленьку Доцьку.

Спускали ся в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходив ся, і чув на грудях довгий огневий пас, що його пік у серце

і в голову. Над самою рікою не міг поволи йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усеї сили кинув у воду.

Йому стало лекше і він заговорив скоро.

„Скажу панам, що не було ніякої ради; анї їсти шо, анї в хатї затопити, анї віпрати, анї голову змити, анї ніц! Я си карі приймаю, бо-м завинив, тай на шибиницу!“

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро.

„Дьидику, не топїт мене, не топїт, не топїт!“

„Та як си просиш, то не буду, але тобі би лїпше, а минї однако пацїти, ци за одну, ци за дві. Будеш бїдити змалку, а потїм підеш у мамки Жидам тай знов меш бїдити. Як собі хочеш.“

„Не топїт мене, не топїт!...“

„Нї, нї, не буду, але Доци вже лїпше буде як тобі. То вертай си до села, а я йду мелдувати си. Адї, оцев стежечков йди, гет, гет аж у гору, а там прийдеш до першої хати тай увїйди тай кажи, шо так і так, дьидя хотїли мене утопити, але я си віпросила тай прийшла, аби-сте мене переночували. А завтра, кажи, може би ви мене де наймили до дитини бавити. Гай, іди, бо то нічь.“

І Гандзуня пішла.

„Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надїбав, тай роздере, а з бучком май безпешнїйше.“

Гандзю взяла бучок і пішла лугами.

Гриць закочував штани, аби перейти ріку, бо туду була дорога до міста. Вступив уже у воду по кїстки тай задеревїв,

Мнєоца і сина і сьвітого духа амінь. Очинаш іжи єс на-небесї і на земли...“

Вернув ся і пішов до моста.

САМА САМІСЬКА.

У тій хатині, що лізе під горб як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна, тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба таї збанятко з водою. Діти як ішли на роботу, та лишили бабі, аби мала що їсти й пити. Бідно діяло ся, та не було що ліпшенького бабі добирати. А сидіти коло слабої у горячий час, то, Бог видів, не було як.

У хатині брєніли мухи. Сїдали на хліб таї їли, залїзали в збаня таї воду пили. Як понаїдали ся, то сїдали на бабу. Лізли в очи, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відгонити.

Лежала на землі та дивила ся блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Крізь шибки падало сьвітло соняшне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у такім осьвітленю. Мухи зумкотїли, ріжнобарві сьвітла волочили ся разом із мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грїшницею, що карала ся від початку сьвіта та до суду-віку карати ся буде.

Як сонце вже злізало бабі у ноги, як уже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язував ся, то баба почала качати ся по землі та зб'ягати шукати.

„Адї, адї, ого!“

Баба тихонько стала. Лиш рукою відганяла мари.

Знід печи виліз чорт із довгим хвостом тай сїв коло баби. Баба з трудом обернула ся від нього. Чорт сїв знов наперед баби. Взяв хвіст у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш клішала очима затиснувши зуби.

Нараз вилетіла з печи хмара малих чортенят. Зависли над бабою як саранча над сонцем або як турна ворон над лісом. Впали потім на бабу. Залізали у вуха, у рот, сїдали на голову. Баба боронила ся. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехрестити ся. Але малі чортики сїдали всіма на руку тай не допускали хрест на собі зробити. Старий щезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагала ся, але перехрестити ся не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию тай зареготав ся, але так, що баба зірвала ся на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу їздці. У зелених кабатах, із люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукала ся, а баба в розколїбину сточувала ся і падала у долину. Летіла все у спід та у спід. Десь у сподї чорт ймив її, завдав на себе тай почав летіти з нею як вітер. Баба рванула ся тай головою грянула до стола.

Кров потекла, баба схлипала тай умерла. Голову перехилила коло ніжки від стола і широкими, мертвими очима дивила ся з укуса на хату.

Чорти перестали гарцювати, лишень мухи з рокошею лизали кров. Позакервавлювали собі крильця і щораз більше їх було у хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під печею та на миски на миснику, що на них були змальовані їздці у зелених кабатах із люльками у зубах. Всюди розносили бабину кров.

Л А Н.

Довгий такий та широкий дуже, що оком зі-
здріти не мож. Пливе у вітрі, в сонцю потапає.
Люцькі ниви заливає. Як широкий, довгий невід.
Вилловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадилля бараболі шелестить на нїм.
Під корчем мала дитина. І хлїб іще і огірок тай
мисчина. Чорний сверщок дотулив ся ніжки тай
утїк. Зелений коваль держить ся пбдалеки. Мі-
дяна жужелиця борзенько об'їгає дитвну.

А воно плаче за шелестом бадилля. Тай звер-
нуло ся і впало. Впало ротом до корча. Бе ніж-
ками, дуже пручає ся і поволеньки снїє.

А посеред розкопаних корчїв спить мама.
Як рана ноги, бо покалічені, посічені, поорані.
Привязана чорним волосем до чорної землі як
камінь.

Сонце радо би цілу міць свою на її лиці по-
класти. Не може її підвести тай за хмару за-
ходить.

Чорний вброн зняв ся, облїтає, облїтає тай
кранче.

Врешті зірвала ся. Наслухає, наслухає.
— О то, я! Коло роботи спати!

Взяла рискаль і копає, раз по при раз корчі розриває.

— Добре, що спит. Така мука, така мука ему тай мнї з ним. А заробити траба, бо в зимі ніхто не даст.

Нагнула оя тай копає, борзо, хутко. А той корчъ обминає. Стілько спокою, доки спить...

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА.

Не міг сісти, так його щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті. Обстановка хатна і кути замазували ся і пропадали в вечірнім сутінку, а в голові зарисовували ся давні образи щораз виразнійше.

— Отсе така хвиля, коли малі діти вибігають із хати на толоку і грають ся дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хотять гонити товару до дому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелить ся, — і співають, аби голос стелив ся. А в зимі то мами прядуть кужіль тай співають свої дівочькі співанки, але так сумно, як би банували за молодим віком. Діти сходять ся разом до куми і шепочуть на печи тай засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усі свої думки замкнути у голові, аби не цовилітали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре памятаю, як ми раз сиділи у него в садку. Відай тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, із золотими берегами суне ся по небі та лишає поза собою білі длії,

а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — тай за годину нема ні хмарки, ні лілій. Лиш голубе небо морщить ся, як голубе море. Правда, віч тоді чогось сумував.

Ходив, а очі його ставали такі добрі, як у дитини.

— От, вже я забув конєць. Приходить ся вже мамині співанки забувати! А ще до недавна тимни. Зараз. Я займив із Марійкою вівці в поле, у сіножати. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волічкою. Я мусів завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця та така влазлива, що жадній сіянці не дарувала. Тай я скинув крайку і ми її спугнали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби та свистав та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Или ми хліб і сир із листка...

Вже сидів на мягкім кріслі і хлопячі спомини гонили його як сон на якісь цвітисті поля, що цвітів на них дуже багато і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Вертали ся з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока і оглядали Маріїні рукави. Тай наказували Марійці, аби ніколи не брала три нитці, лишень дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А мсні казали, аби не качати ся з гори, бо сорочку підру, або собі черево покалічу. „Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте“. А я лежав собі коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: „Ти не годен ані годинки тихо посидіти?“ Тай тоді злетів бузьок на млаку таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на коліна тай почали співати:

Ой, не коси, бузьку, сїна,
бо ся зросиш по колїна.
Та най тота чайка косит,
шо на бакир шапку носит.

Збирав усї сили памяти, аби нагадати решту співанки і не міг. Очи посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли до дому, а я бігав до вечера за бузьком та приспівував: „Ой не коси, бузьку, сїна...“

Розбігав ся як той хлопець, що хоче яр перескочити і над самим яром усе стримує ся. Говорив голосно перші вірші співанки і не міг далі нагадати. Зітхнув і чорний обвід коло очий ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годен я надточити тої нитки, що урвала ся! Вона вже тоді рвала ся, як мені мама мили ноги і чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всї ми тоді плакали, бо мене пускали у сьвіт на науку. І ходив я по тім сьвіті і гнув ся, як лоза для кавалка хлїба і чув на собі сотки гордих очий.

Махнув рукою, як би хотїв відігнати ті горді очи.

— По довгих роках я поїхав до мами. Тата вже не було. Згорблена, стара, з костуром у руках сидїла на приспї та грїла ся на сонци. Не пізнала. А потім мене привитала. „Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, абис не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала. Ми її дурили, шо ти надїдеш. А таки того дня, шо вмерла, то казала, шо коби тебе хоть крізь вікно, хоть через порїг узрїла. Тай умерла“. Отак рвала ся та нитка...

Несьвідомо говорив мамину співанку: „Ой не коси, бузьку, сїна...“

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добили ся. „Адї, синку, отсе Марїїн грїб.

Я вже насадила і руті і барвінку і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж в осени посажу“. Сіли ми коло гробу і мама оповідали мені за біду Марійчину. Чоловік злий, діти малі, біда в хаті. Вітер здував із вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт виростає ся з маминим білим волоссям і що роса в цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі, як ми з Марійкою вівці посли...

Горькі сльози впади на стіл.

А потім мама вмерли. Гріб мамин недалеко від Маріїного. Цвіт із маминої вишеньки падав на гріб Марії, а з Маріїної на мамин гріб. Був я там раз. Сидів межі тими гробами і нагадала ся мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там тай пішов із могили. Лиш вишневий цвіт із гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби я не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несвідомо шептав:

Ой не коси, бузьку, сіна,
бо ся зросиш по коліна.
Та най тога чайка косит,
що на бакир шапку носит.

МОЕ СЛОВО.

Білими губами у-півголос буду вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте!

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочки сьміяли ся. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою подлість за тихий хід і кров моя діточа з серця капала.

А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ сплетених розпустою.

Листочок білої берези на сьмітю.

Я скинув мамину сорочку. Мій діточий сьвіт і далеке покоління мужицьке лишило ся за мною.

Передо мною стояв новий сьвіт, новий і чорний.

Я ловив ся за його поли, а він згїрдно глядїв на мене.

Як жебрак маленький.

Я занїмїв був із болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій сьміх недосьміяний!

Лягли ви на мене, як лягає чорне каміне зломаного хреста на могилу в чужині!

Я найшов товаришів.

Вони погодили ся з новим сьвітом. Я говорив їм про мій покинутий і про новий, що кривдив нас.

Казали, що брешу.

А я рвав ся і надав у болото із знесила і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

— Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймут. Не покидати було мене.

І лишив ся я, як корч луку серед поля.

Я сидів посеред піль.

Мої думки снували єя довгими скибами плодючої рілі. Ссали землю і годували мене самотою.

І ще приносили солений піт і тихі пісні, що снували ся за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоем, що мрів над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі огники між маленькими пастухами і вівці по полю.

Я тут буду як буйний вітер панувати, заспіваю свою пісню!

Я сотворив собі свій сьвіт.

Праворуч мене синє поле і чорні скиби і білий плуг і пісня і піт солений.

Ліворуч чорна машина, що з червоного рота проклоном стогне.

А в серці моім мій сьвіт шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений.

У своїм царстві.

Буду свій сьвіт різьбити як камінь.

Слово своє буду острити на кремені моєї душі і намочене в трутї-зілю пускати буду на ліво...

І слово своє ломати буду на ясні соняшні проміньчики і замочу його в кожній чічці і пускати буду на право.

А свій камінь буду різьбити все, все! Аж на могилу свою його покладу як мертву красу.

А вишня в моїх головах возьме всі мої болі на свій цьвіт.

А в своїм сьвітї я живу, живу!

Як безумний бриду хмарою своєї фантазії.

Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими сьвітами відшукали мені щастя мов.

По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого.

Але неводи рвуть ся і не годні нічого зловити.

Вертають до мене помучені і без нічого — як мужики з лану.

І я смутний дрімаю на хмарах.

А як грім трісне, то я здоймаю чоло в гору наново.

І лечу, лечу на чорних хмарах,...

Золотою стрілою прорізаю сьвітляні висоти.

В чорний чупер ховають ся звізди, як у чорну хмару.

Студені хмари від моїх очий теплим дощем спускають ся на землю.

Але сонця дійти я не годен.

І падаю з високости в долину.

Як старий жовняр деревляними ногами блукає, так я блукаю.

А крила гоять ся і я знов лечу до сонця, до щастя.

І знов ріжу зводи небесні і падаю.

Я був щасливий.

Коли я глядів дитиною на мамині очи, як по них сунули ся тихесенько пречисті хмарки щастя — я був щасливий.

А тепер на ті очи смерть долоню поклала,
А я шукаю щастя під небом і падаю...

КАМІННИЙ ХРЕСТ.

I.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі га-здою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлюю і нашильник, а на себе Іван на-кладав малу, мотуз'яну шлюю. Нашильника не по-требував, бо лівою рукою спирав може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на кони і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори лїз кїнь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолї трїснув, така велика жила напухала йому на чолї. З гори кїнь вигля-дав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивала ся сігею синїх жил, як ланцюхом із синьої сталї.

Нераз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кїнь і Іван держали ся крепко,

бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зіля і бадилля гойдало ся, вихолітувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забив ся.

— Та цю ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван із пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, найбіжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Не бі си, вігниєш тай сам віпадеш, а я не маю чьису з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із войська до дому, то не застав ні тата, ані мамц, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвисшого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв ся своєю пайку копати і сїяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грывну, тай по нитці розлетиш си, який жес тьижкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволи його спускав із плечий на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм на верх, аж шкіра з колін обскакує. Піт ізза кожного волоска просік, тай так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А на горі такий вітрец дунув на мене, але такий легонький, шо аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачьило ножами шпикати — гадав-сми, шо мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде прізвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кіля, виносив на него тверді кички трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, шо стрімголов у долину тручьне!

Нераз, як заходяче сонце застало Івана на верху, то несло його тїнь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схпленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги нось, то мус родити хліб!

На иньших нивах, шо Іван собі купив за гроші принесені з войська, рѣбили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, шо до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і шо курей

зїцїрував. То так він їх научував, що жадна не важила ся поступити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хйба що то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми де-сїть рік у ваську, та я стола не знав тай коло стола мнїї їда не їде до трунку.

Отакїй був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II.

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздинї. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусїв у кінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменїв, бо слова не го-ден був заговорити.

— Дькую вам файно, ґазди і ґаздинї, шо-сте нї мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш туно глядїв навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долїшня филя викарбу-тить великий камінь із води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупав з нього черепочки давнього намулу і малює по нїм маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що

не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосєм, як гривою кованою зі сталевих ниток і договорював :

— Та дькую вам красно, та най вам Бог даст, шо собі в него жьбдаєте. Дай вам Боже здоровє, діду Міхайле..

Подав Михайлови порцію і цїлювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цїм сьвітї та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволив... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадав-сми, шо вас за стів пообсажую, як прийдете на весїле синове, але инакше зробило си. То вже таке настало, шо за шо наші діди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібачьийте за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов д' жінкам, шо сидїли на другім кінці стола від постелї.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напйти си. Дивю си на вас тай ми, як якиє казав, молодї літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дївка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сновавка — так рівно! Ба, де кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережийте тай вібачьийте, шо м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, шо плакала межи жінками і виймив із пазухи хустиву.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обїтри си, аби я тут ніяких плачїв не видїв! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чьису, ще так си наплачеш, шо очи ти витечут.

Відійшов до газдїв і крутив головою.

— Шос бим сказав, та най мовчу, най ші-
ную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно
не дай Боже нікому доброму на жіночий розум
перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на
мене? На мене, газдине моя? То я тебе викорі-
нував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай,
бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту
Гамерику як Жидівка.

— Кумо Іване, а лишіт же ви собі жінку,
таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг,
та її банно ви родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт
ані дзелень! То її банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив
жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгаїт ми сокиру отут у печінки,
та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде,
такий туск, такий туск, шо не памньитаю, шо
си зо мнов робит!

III.

— А проше, газди, а озміт же без царамоніі
та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай мин
старому не дивуйте си, шо трохи втираю на жінку,
але то не за дурно, ой, не за дурно. Цего би ні-
коли не було, як би не вона з синами. Сини, ува-
жьєте, письменні, так як дістали якес письмо
до рук, як дістали якус напу, та як підійшли
під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали.
Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Ка-
нада, тай Канада. А як ні дотиснули, як-ем ви-
дів, шо однако ні мут отут на старість гризти як
не піду, тай-ем продав усе шо до крішки. Сини
не хотьби бути наймитами післі мої голови тай
кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі
та дай нам хліба, бо як нас розділиш, тай не

буде з чим кивати си". Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако гннути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, шо заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народа здержіти тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обое вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипают: шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой з'волили нас, так нас ймили в руки, шо з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати! Але колис на ці землі буде покаянїє, бо нарід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькую вам за це слово, але єго не приймаю. Певне, шо нарід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндель пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фазрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт но си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком сьїде! Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтьгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут! Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тьї покладу в могилу? Ци риба тьї має з'їсти? Та тут порьїдні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жінчиній руді і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, газди, йти з печи? Була-с порьядна газдиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібралас си. Адї, видиш де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотїла с йти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знав, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпроцити си. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпроцити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видїти, а може мене кинут, шо ти не меш видїти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз догорив, шо-м може ть коли скривдив, прости минї і перший раз і другий раз і третий раз.

Цїлювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав:

— А то ть, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, шо з помежи острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV.

— А тепер ступай собі, стара, межи газдинї та пильнуй, аби кожду своє дійшло та напий си раз, абим ть на віку видїв пену.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьки в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абисте за нас наймили служебку тай абисте си так як сегодне зійшли на обїдец та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше грїха припише.

Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів їрейцїрь.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо бим гріх мав, якбим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гїрко-м го віз і гїрко-м го на верх вісажував, алем поклав. Такий тьжкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотїв-єм кілька памьитки по собі лишити.

Стулив долонї в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нїм вік свій енендив і окалічїв-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взьив з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селї, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготїли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дрожить.

— Оцеї ночи лежу в стодолї та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так глибоко зогрїшив, шо женеш нї за сьвітові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз, як днинка кїньчила си, а я впаду на ниву тай ревно молю си до Бога: Господи, не покинь нї ніколи чорним кавалком хлїба, а я буду все працювати, хиба бих не міг нї руков, нї ногов кинути...

— Потїм мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-єм си по соломі як худобина. Тай нечисте цукнуло си до мене! Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був бим си затьиг. Але Господь милосерний знає, шо робит.

Нагадав-ем собі за свій хрест тай мене гет відійшло. Ий, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми лекше стало.

— Адї, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходит ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видїти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-ем, силум мав тай на нїм лишив-ем.

Одна сльова котила ся по лицї, як перла по скалі.

— Та я вас прошю, газди, аби ви, як мете на сьвіту недїлю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест сьвіченув водицев, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Прошю я вас за це дуже грешно, аби-сте минї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім сьвіті просити, лиш зробїт дїдови его волю.

Як коли би хотїв рядном простелити ся, як коли би добрими, сивими очима хотїв на віки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишїт же ви туск на боці, гет его відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьядний чоловік, не лїзли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, анї не пересїяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, нї! Мут нас люде нагадувати тай хреста вашого на сьвіту недїлю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V.

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер хто нї любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилув, а ви ще порцію горівки

зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидит, той буде також.

Почала ся п'ятика, та п'ятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжи, що заступила ціле подвіре.

— Мой, маєте так танцювати, аби земля дуніла, аби одної травички на току не лишило си!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусіло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-ем го віпуцував, то був віпуцований, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як масло сніг помастив. Коні були в мене в ордуку, цїсар міг сїдати! Але-м грошій мав, ой мав, мав.

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видів ні твх Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Огогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрягали, а нам уже кусня хліба не дают прожерти... Е, коби то так по мому...

— Ще не находив си такий секвертант, аби шо з него сьгиг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк—г , пробачьйите, взяли. Але як настав Мадзур, тай найшов ко-жушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки врізував ся спів Івана і старого

Михайла. Той спів, що його не раз чути на весіллях, як старі хлопці доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листє, що ним вітер гонить по замералій землі, а воно раз-нараз з'униняє ся на кождім ярочку і дрозить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугави хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахиливали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!

VI.

— Дьндю, чуєте, то вже чьис виходити до колії, а ви розсьпівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очи, але так дивно, що син побілів і подав ся назад тай поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обов.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську

загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось із гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як стеклий.

— Мой, як-єс газда, то фурни тото катране з себе, бо тьи віполычкую як к!

Але Іван не дивив ся в той бік. ймив стару за шию і пустив ся з нею в танець.

— Польки минї грай, по панцьи, мам гроші!
Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи віходила, ото-сми тьи вігри-зла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — всі люде випроводжували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайтовім, сивім одїню і що хвиля танцював польки.

Аж як усі зупинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є ві-бито і твоє намено. Не бі сп, є і мов і твоє...

С У Д.

I.

Ковалюк підняв орчик до гори тай казав музикам:

— Грайте до порядку, як має бути, бо це весіле буде славне на всю Україну і в Коломиї і в Станіславі...

— Оцес вже не потребує весіля, але ще є два такі, шо мають гуляти.

Він показував на Федька Продана, що лежав із розбитою головою на снігу. Коло нього сиділа його жінка, тримала новий капелюх у руках і питала:

— Та шо кажеш робити, шо до дітий переказуеш?

І ще щось до нього говорила, ніби на тамтой сьвіт переказувала.

А Дмитро Золотий ходив поперед ворота з куснем грубої розвори та казав до громади людей на вулиці:

— Ні один най не вагає си поступити отут, бо зараз від цеї розвори усне — це вам кажу!

— Кого бют?

— Богачів.

— А хто бє?

— Весіле.

— А Федька вже вбили?

— Він вже на тамтїм боці.

— То єго смерть, а чїй кременал?

Дзвін на селі почав голосити тревогу.

— Зараз громада збіжит си тай не даст.

— Даст, даст, буде отут чипіти так, як ви
відповів Золотий.

Коло хорїмних дверей чинила ся нова бата-
лія. Михайло Печенюк запер ся ногами і руками
у одвірки і ані Петрик Синиця, ані два Золоті:
Іван та Каленик не могли його витягнути на двір.

— Ви, голодники голодні, та я дужий та я
шо дня мнесо їм, а ви бевку незабілену!

— Меш тепер сиру землю гризти.

З сїний бухав плач жінок, як червона луна.

— Не кажи їм так, Міхайле, не кажи, не
кажи, але проси їх дуже — казала жінка.

— Говори, дурна бабо, тут нема просьби,
тут смерть.

Та як вони так правдали ся, а Петрик Си-
ниця ймив у зуби Михайлів палець і витягнув
в одній хвилі на двір.

— Ого, вже Міхайлови амінь!

— Міхайлихо, сїдайте на голову, голова
ґрунт...

— Ти радиш, єх як тї порадю оцим буком.

— Кров з него садит, як з пацюка, а така
червона, здорова кров...

— Мой, адї, хрестит си, бют, не дают оче-
наш віговорити.

— Вже по нїм, Міхайлиха дає свічку, але
незасвічену.

— Та шо, шо дужий — вже глина тай конец!

— А жінка ніц не плаче, змогла си дуже.

З хорїм вибігла купа жінок і Касіян поміж
ними. Золоті і Синиця кинули ся за ними.

— Та не віховавш си, богачю, у підтичках жіночих!

Жінки громадно облягли Касіяна.

— Не дайте мене, не дайте!

— Касіяно боїт си, а єго найліпше граба обріхтувати! Він межи богачами найгірше в'їдний.

— Боїт си, не то шо Міхайло, цес не бояв си.

— Ади, жінки біда, ади як плюют на Золотих.

— Ймили Петрика тай всі лягли на него.

— Не дадут таки...

— А ви чоґо відти мішавти си? Ви вмісте жінок добре бити тай Жидів за пейси торгати, а як прийде на правду, то стоїте подалеки тай скавулите як щенюки.

Се вповіла публиці одна з тих жінок, шо Касіяна боронила.

— А ви, віте, чоґу не йдете порєдок робити, аді, баби робє за вас порєдок?

— Які ви мудрі: йди, віте, тай здихай, шо лайдаки межи собов змовили си бити богачів!

Зробила ся цілком днина. Хати на білім сніґу стояли як громади чорних великих птахів. Ліс найспокійнійше шептав. Дзвін іще голосив тревоґу.

З громади жінок вийшла Іваниха Золота, ймила окервавленого чоловіка за рукав тай так казала:

— Чоловіче, та подиви си на людий та на село та на ліс та спамнєтай си! Та шєс нарєбив, та люде не худоба?

За нею вийшла і Каленикова жінка.

— Ти йди, небоже, до кременалу від разу, до хати не приходи, бо я з дітьми гет піду. Не приходи таки.

Музики перестали грати, а Ковалюк стояв із орчиком і не знав, шо з ним зробити. Сонце виказало пів золотого ока.

Три Золоті покидали буки та сапи і пішли в ліс. Ковалюк зачав плакати, а Петрик Синиця подав ся до хати та на порозі впав і почав піну з рота точити. Товпа рушила ся і почала здоймати побитих.

II.

В хаті Онуфрія Мельника мало судити село убійників. Всі багаті не мали права приходити на суд — судили самі бідні. Онуфрій уложив суд і прокуратора і оборонця. Сам сидів за столом таї так казав:

— Село строене, люде одні одних боє си, в церкві шо неділі лиш мова за бідних. По селі увихають си шандарі, дзвінки дзвоне, шо комісії привозе. Розкидають гроби, ріжут, поре, а нам бідним, нема нівітки ані ради, ані доброго слова. То ми самі судім їх, а як учуємо, шо вони завинили, то будемо їх карати.

Так говорив Онуфрій до всіх бідних. Вони зібрали ся майже всі з села. Заступили хату, піч, постіль, сїни і подвіре.

— А як би віт приходив та хотїв розгонити, то ви не пустїт, а як би пхав си, то дайте кілька полишників, най тїкає. А тепер розкажіт нам, нанї, прокураторь акт оскаржений.

З лави підніє ся Яків Дїдик таї зачав.

— Іван Зуб, бідний чоловік, бо знаєте робив свої доньці весіле. Знаєте, яке бідного, усе він рад, як до него приїде богачь, бо як приїде богачь, то образи яєніщі стають, бо в кому під ними сїдати. То зійшли си самі бідні, але упросив собі Зуб ще трьох богачів: Федька Мелникового, Михайла Печенюка та Касіяна Кропивку. А дай Боже здорове, а жийте здорові, а декую вам, шосте уступили до хати, минї весіле буде веселїще.

Каже так Зуб та припадає, а бідні сараки, що постулювали си в пороги тай слухають. А проши, а будьте ласкаві, а доцьбгнїт-ко, а покушійте. А все до богачів. А богачі, моспане, все пют, а все бідних далі д' постели вісувають. А Зуб забув за гості, лиш коло богачів ходит. Це перший пунт. Але Петрик Синиця каже:

— Ти Зубе, ти, старий, відай забув, шо в тебе є ще другі гості, не лиш ці три.

А Зуб вже горівчиний був тай каже:

— Синичко, ти мині не давай рєд і мої хаті. Як я хочу, так буде.

— Ой не буде так, я прішов на весіле як другий, я приніс такі дари як другий, то я маю мати таку честь як другий.

Каже Синиця оце, а бідні понащбирювали вуха та таке їм це слово миле, як мід солодкий. Тай на цїм тимчасом стало. Зачели відавати обід. Перед богачами все солонина та мнєсо, а начінки лиш трошки, а перед бідними все лиш начінка, а мнєса крішка. Фукають бідні, їде або не їде. А богачі аж лікті собі позамащували.

Але взєв Іван Золотий сперед богачів склянку з горівков тай каже:

— Пиймо, братя, хоть горівки, як їсти не дают.

— Мой, Золотий, а перед тобов же шо стоїт, не дар божий? — каже Зуб.

— Але чьо перед богачами кїлько дару божого, а перед нами лиш крішка?

А богачі лиш червонїют, лиш позирают, але мовче.

Відійшла вечеря, зачали музики грати. Гуляют. Але взєв Печенюк Касїяниху в данец. Та все данцує та розтручує. Не вітерпів уже Петрик тай лус в лице Міхайла, а Міхайло ві дві, ві три тай Петрика.

— Гов! Перестаньте грати — кричить Зуб.
А Касіянка каже Зубови:

— Знаєте що, Зубе, нате вам п'ятьдесят левів гезди, платю вам все весіле, але ви гет віметїт це сміте з хати. Це другий пункт.

Прійшло до такого, що аж мусіло чіес жите йти на смерть. Ех, господи, як Калинюк Золотий не хомне Касіянка у песок, аж повна миска нацюркотїла. А Міхайло Каленика як уфатив за шкіру на потилиці тай вірвав у пушках, лиш лишило си голе мнесо.

— Мой, богачі, або зараз віци забирайти си, або буде з вас саме фалате! Кобиж були послушали. Тай зачала си баталія. Всї що май боязливї, повтікали, лиш лишили си три бочачі та пять бідних та жінки. Жінки лишили си всї, бо вони знають, що їх ніхто не бє у бійці. То вперед вївели Федика Мельника. Вівів его Ковалюк і Петрик і Іван. І Ковалюк лиш раз свиснув по голові орчиком тай череп хрус на місци, а Федько уснув на місци як куря.

А Печенюка Міхайла вже не так було лехко. Хлоп дужий як медвідь, бо знаєте, а не боїзливий. З ним валували си зо три годинї по хатї: їх штири, а він один. Правда помагали і жінки але шо баби годні. Звалили го в хатї — розкидав з себе штири хлопи як галушки, звалили в хоромах — знов не дав си. Приволїкли до дверей тай ймив си одвірків. Але Петрик Синиця уфатив его палец у зуби тай віпровадив, а як віпровадили тай убили колами. Убив Петрик тай Каленик тай Іван. Хотїли ще Касіяна вбити, але одно, що дуже просив жінок та вони тримали его під сорочками, а друге, що зробив си день тай люди зпамнетали си.

То вбили: Іван Каленик та Дмитро Золотий та Петрик Синиця та Никифір Ковалюк.

— Оце прокураторь сказав оскаржене, а те-
пер будемо слухати винуванців, сказав Онуфрій.

— Іван Золотий.

— Гір.

— Ти вивен, шос убив Міхайла тай Федька
Мельника.

— Ні, не винен.

— А хтож винен?

— Та ми не винні, але богачі.

— Як богачі?

— А так винні, шо нас хотіли вігнати з
весіля.

— Хотіли, але ви не дали си, а їх вигнали-
сте на той сьвіт.

— Або шо мене маєте питати?

— Іванку, руй гадино, не підтикай під ніс,
бо зараз дістанеш. Кажи, чим убив-ес?

Тут Онуфрієви почала помагати публика.

— Ти Золотий кажи все по правді, бо за-
раз дістанеш буки — казали з сіний газди.

— Я, бігме лиш раз ударив!

— Чим?

— Сапов.

— По чім?

— По плечах.

— Ну, а Каленик?

— Я не знаю.

— Як не знаєш, то сїдай.

— Каленик Золотий!

— Я сам.

— Ти вбив Міхайла?

— Єго вбило єго богацтво.

— Лиш не з мудра, Каленику.

— Яке з мудра, пєний-єм був, весіле було,
музика грали, а богачі хотіли нас вігнати, то ми
хотіли набити.

— Добре набили, але хто вбив?

— Я не тямлю.

— Памнеть коротка якас.

— Чим бив-єс?

— Чим мав.

Онуфрій нічого вже не казав, лиш махнув рукою на парубків. Сі ймили Каленика в руки.

— Дайте му петнацїть буків тай буде говорити. І пішли дальші зізнаня. Публика хотїла конче карати та Онуфрій не позволяв і випитував дальших оскаржених. Та серед того як оскаржені не хотїли зізнавати перед Онуфрієм, всі що стояли в сїнях, почали кричати: вони вбили, найже відповутуют.

І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті, руки, багато їх, хапали їх, мстили ся і ревли по селї, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі филї пімсти.

З М І С Т.

	стор.
1. Діти	3—5
2. Синя книжечка	9—11
3. Засідане	15—21
4. З міста йдучи	25—31
5. Підпис	35—38
6. Лист	41—44
7. Святий вечер	47—51
8. У коршмі	55—58
9. Побожна	61—63
10. Виводили з села	67—69
11. Стратив ся	73—76
12. Лесева фамілія	79—82
13. Катруся	85—90
14. Майстер	93—97
15. Мамин синок	101—105
16. Ангел	100—112
17. Осінь	115—118
18. Шкода	121—123
19. Новина	127—129
20. Сама саміська	133—135
21. Лан	139—140
22. Вечірня година	143—146
23. Моє слово	149—152
24. Камінний хрест	155—167
25. Суд	171—178

